

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Martin Tomažin

USKOŠKE POPULACIJE NA JUGOVZHODU SLOVENIJE

Diplomsko delo

Ljubljana, 2004

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Martin Tomažin

Mentor: Izr. prof. dr. Miran Komac

USKOŠKE POPULACIJE NA JUGOVZHODU SLOVENIJE

Diplomsko delo

Ljubljana, 2004

KAZALO

1. UVOD	2
2. OPREDELITEV POJMA NARODNA MANJŠINA.....	6
3. DOLGOTRAJNA IN STALNA NASELITEV USKOKOV NA SLOVENSKEM OZEMLJU S Poudarkom NA BELI KRAJINI.....	12
3.1. BELOKRANJSKE PRAVOSLAVNE VASI V 20. STOLETJU	27
4. DRUGAČNOST OZIROMA POSEBNA IDENTITETA PREBIVALCEV OBRAVNAVANIH VASI IN NJIHOVA ŠTEVILČNOST	30
4.1. ŠOLSTVO	30
4.2. IZSELJEVANJE IZ BOJANCEV, MARINDOLA, MILIČEV IN PAUNOVIČEV	31
<i>Tabela 4.2.1.: Število prebivalcev obravnavanih vasi po popisih prebivalstva...</i>	33
4.3. JEZIKOVNA, NACIONALNA, VERSKA IN POLITIČNA SITUACIJA V OBRAVNAVANIH VASEH	34
<i>Tabela 4.3.1.: Narodnostna opredelitev prebivalcev obravnavanih vasi.....</i>	36
<i>Tabela 4.3.2.: Opredelitev prebivalcev obravnavanih vasi po maternem jeziku</i>	37
<i>Tabela 4.3.3.: Opredelitev prebivalcev obravnavanih vasi po veroizpovedi</i>	38
4.4. BOJANCI, MARINDOL, MILIČI IN PAUNOVIČI V ZADNJEM DESETLETJU 20. STOLETJA. 40	
5. SPLOŠNO VARSTVO MANJŠIN V REPUBLIKI SLOVENIJI	44
6. SUBJEKTIVNA VOLJA PRIPADNIKOV MANJŠINE, DA OHRANIJO SVOJO DRUGAČNOST	49
7. ZAKLJUČEK.....	54
8. VIRI.....	56

1. UVOD

Ko v Sloveniji beseda nanese na manjšine, skoraj brez izjeme govorimo o madžarski ali italijanski manjšini, v zadnjem času pa tudi o pravicah Romov. Tako kot v večini drugih držav tudi pri nas obstajajo etnične skupine, o katerih se ne sliši prav dosti. Mednje poleg 'novodobnih manjšin' in redkih preostalih kočevskih Nemcev zagotovo sodijo tudi potomci Uskokov, ljudi, ki so se pred dobrega pol tisočletja začeli seliti iz delov Balkana, ki so jih takrat zasedli Turki, v takratne avstrijske in ogrske province, na današnjo Hrvaško, v leta 1535 ustanovljeno Vojno krajino in še naprej, v mejne pokrajine takratnih avstrijskih dežel, torej na današnje slovensko ozemlje (večina slovenskega ozemlja je na polovici minulega tisočletja že pripadala Habsburžanom). Uskoki so se naselili v Beli krajini, v spodnji dolini reke Krke in na Gorjancih, na območju Kostela v zgornji dolini reke Kolpe in na nekaterih območjih na Štajerskem, v Prekmurju in na Primorskem. Večinoma so se kmalu asimilirali, o njihovi navzočnosti pa danes pričajo le še nekatera krajevna imena in priimki.

Uskoki so se preseljevali v času, ko 'moderne nacije', kot jih poznamo danes, še niso bile oblikovane, potomci Uskokov pa so danes tako Srbi kot tudi Hrvati in tisti, ki so se asimilirali, Slovenci. Do danes so v Sloveniji nekateri izmed njih ohranili svojo 'prvotno' nacionalno pripadnost le v belokranjskih vaseh Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči, ki ležijo na jugovzhodu Bele krajine med Adlešiči in Vinico v občini Črnomelj, ter v vaseh Drage in Škemljevec na severovzhodu Bele krajine med Suhorjem in Jugorjem v metliški občini. Potomce Uskokov pa najdemo marsikje drugod v Sloveniji in v celotni Beli krajini, posebno tudi v drugih vaseh okoli Jugorja pri Metliki. Medtem ko gre v prvih štirih vaseh za Uskoke srbske narodnosti, gre pri nekaterih potomcih Uskokov v vaseh Drage in Škemljevec ter okoliških vaseh za ljudi, ki se versko štejejo med grkokatolike ali uniate, narodnostno pa se mešano opredeljujejo, nekateri za Srbe, nekateri v slovenskih vaseh za Slovence, na slovenski in posebej na hrvaški strani meje pa pogosto tudi za Hrvate vzhodnega obreda. Hrvati in Srbi so se v zgodovini za nacionalno pripadnost opredeljevali na podlagi verske pripadnosti. Grškokatoliška cerkev se od pravoslavne razlikuje predvsem v tem, da priznava oblast papeža v Rimu in delno katoliško dogmatiko.

V diplomski nalogi bom proučeval, ali obstaja dovolj podatkov oziroma dokazov, da bi bili potomci Uskokov upravičeni do manjšinskih pravic. Osredotočil se bom na Srbe iz vasi Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči, ne bom pa obravnaval Uskokov v metliški občini. Potomci Uskokov v štirih obravnavanih vaseh, ki so ohranili svojo prvotno versko in narodno pripadnost, se, kot bom dokazal kasneje, dokaj homogeno opredeljujejo za Srbe in pravoslavce. Skupna obravnava vseh Uskokov v Beli krajini bi po mojem mnenju pomenila manj kvalitetno obravnavo tematike, saj med skupinama obstaja kar nekaj razlik.

Dolgoročni obstoj narodnih manjšin je odvisen predvsem od posluha države, v kateri živijo. S tem mislim tako na ustrezno zakonodajo in njeno upoštevanje ter organiziranost manjšinskega šolstva kot na delovanje manjšinskih kulturnih ustanov in organizacij. Vse to je v realnosti odvisno tudi od same manjšine, od njene številčnosti, organiziranosti, razpoznavnosti (poznavanje problematike s strani večinskega naroda) in volje pripadnikov manjšine.

Hipoteza moje diplomske naloge je: 'Za priznanje posebnih manjšinskih pravic Uskokom oziroma Srbom iz vasi Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči je na razpolago dovolj objektivnih pokazateljev etnične vitalnosti.'

Kriteriji opredeljevanja klasičnih manjšin v okviru evropskega režima varstva narodnih manjšin so:

1. *Dolgotrajna in stalna naselitev*

Pripadniki klasičnih manjšin so na določenem ozemlju stalno naseljeni praviloma že več generacij. Od naselitve izkazujejo drugačno identiteto od večinskega prebivalstva neke države, ki se je kasneje, v času nastajanja narodov v današnji obliki, pokazala v drugačni narodni pripadnosti od večinskega naroda. Ta različnost od večinskega prebivalstva se je pri klasičnih manjšinah ohranila do današnjih dni.

Roterjeva (2003: 15 – 23) temu kriteriju dodaja še druge:

2. *Številčnost*

Število pripadnikov manjšin je manjše od števila preostale populacije v državi. Minimalno naj bi manjšina zajemala vsaj dva pripadnika, a v praksi prav velikost skupine ponavadi postane sporna zadeva. Države ponavadi zahtevajo nek številčni

prag, saj »lahko pomeni priznanje premalo številčne manjšine nesorazmerne potrebe glede državnih virov« (Benoît-Rohmer v Roter, 2003: 15). Kritika priznavanja posebnih pravic na podlagi števila prihaja iz akademskih vrst (Petrič, 1977: 82), saj če naj bi bil cilj predvsem zagotovitev ohranjanja identitete, potem ugotavljanje števila ni pomembno. Vprašanju številčnosti pripadnikov manjšine se podrobneje posvečam še v naslednjem poglavju.

3. Nedominantni položaj

Nedominantni položaj je danes razumljen v kombinaciji z drugimi kriteriji, na primer z obstojem posebne identitete, različne od večine, ki obvlada vzvode politične moči v neki državi (Roter, 2003: 16–17).

4. Drugačnost oziroma posebna identiteta

Oprelitev termina manjšina temelji na etničnih, jezikovnih, verskih in kulturnih značilnostih, ki se razlikujejo od tistih, ki jih imajo pripadniki večinske populacije (Roter, 2003: 17). Manjšine v Evropi se z največ težavami srečujejo predvsem pri rabi jezika. Pravica do rabe jezika v zasebni in javni sferi je temelj za nediskriminacijo narodnih manjšin, saj je prav jezik tisti, ki manjšino v večini primerov na zunaj ločuje od večine prebivalstva (Jesih, 2003: 31). Od večinskega prebivalstva se pripadniki nekaterih klasičnih manjšin razlikujejo po verski pripadnosti. Včasih je prav vera tista, ki utrjuje tudi drugačno narodno pripadnost.

5. Subjektivna volja pripadnikov manjšin, da ohranjajo svojo drugačnost

Poskusi definiranja manjšin predvidevajo, da si posamezniki – pripadniki manjšine želijo oziroma prizadevajo ohraniti svoje posebnosti. Kritiki tega kriterija, med njimi Capotorti in Shaw, pravijo, da naj bi bila volja pripadnikov manjšin po ohranitvi drugačnosti samoumevna. Ta kriterij je sporen tudi zato, ker lahko države, ki neki manjšini pravic ne želijo priznati, trdijo, da posebnih pravic manjšini niso podelile, ker pripadniki skupnosti niso nameravali ohranjati svoje individualnosti. (Roter, 2003: 17–20)

6. Državljanstvo kot (dodatni, evropski) kriterij opredeljevanja manjšin

Na univerzalni ravni ne moremo govoriti o konsenzu glede državljanstva kot nujnega kriterija za opredeljevanje etničnih skupnosti kot manjšin. V praksi je pogoj državljanstva v večini držav predvsem posledica želje po čim večji integraciji priseljencev v družbo, saj so pripadniki 'tradicionalnih' oziroma avtohtonih manjšin v Evropi brez izjeme državljani držav, v katerih živijo. Slovenija priznavanje statusa manjšine ne pojmuje z državljanstvom, ampak z avtohtonostjo narodne skupnosti. To

pa tudi pomeni določeno stopnjo arbitrarnosti pri presoji tega, katera narodna skupnost izpolnjuje kriterij avtohtonosti. (Roter, 2003: 20–22)

Definicija termina manjšina je posebej pomembna v smislu opredeljevanja upravičencev do posebnih manjšinskih pravic (Roter, 2003: 3), s čimer se bom ukvarjal v naslednjem poglavju. Diplomsko nalogo nameravam v grobem razdeliti na tri dele. V drugem delu bom opisal naselitev Uskokov v Republiki Sloveniji in življenje teh ljudi do današnjih časov. Osredotočil se bom na zgodovino štirih obravnavanih vasi, kar je pomembno za razumevanje navzočnosti teh ljudi na obravnavanem prostoru in posledično za ugotovitev pravilnosti postavljene hipoteze. V tretjem delu nameravam pregledati dokumente, ki jih je na področju varstva manjšin sprejela Republika Slovenija, in ugotoviti današnje stanje glede možnosti za uveljavitev manjšinskih pravic v vaseh Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči. V zaključku bom na podlagi ugotovljenega opredelil veljavnost hipoteze.

Metodološko bom diplomsko nalogo zasnoval najprej na analizi primarnih virov. S tem mislim na statistične podatke, pri čemer se bom opiral predvsem na popise prebivalstva, na intervjuje, ki jih nameravam opraviti s poznavalci obravnavane tematike, in na mednarodne dokumente, ki jih je podpisala Slovenija in obravnavajo manjšinsko problematiko. Preveril bom tudi, kako varstvo manjšin določa slovenska ustava. Ne nameravam pa zanemariti niti historičnih virov (knjige, arhivi) in del novejših avtorjev, torej bom analiziral tudi sekundarne vire.

Struktura naloge se mi zdi logična za obravnavo manjšinske tematike, saj je za obseg podelitve manjšinskih pravic neki skupini ljudi potrebno razumeti njihovo zgodovinsko prisotnost na določenem ozemlju in sedanje stanje obravnavane skupnosti, pa tudi zakonske regulative na tem področju. Več vprašanj pri obravnavi te tematike se mi zastavlja na metodološkem področju. Na vprašanja o željah prebivalcev po obsegu manjšinskih pravicah bi bilo poleg intervjujev možno priti tudi z raziskavo v obliki ankete. Takšna raziskava zahteva zaradi občutljivosti manjšinske problematike precej izkušenj, zato se zanjo nisem odločil.

2. OPREDELITEV POJMA NARODNA MANJŠINA

Glede na poznavanje tematike lahko sklepam, da v Bojancih, Marindolu, Miličih in Paunovičih živijo ljudje, ki se po maternem jeziku, narodni pripadnosti in veroizpovedi razlikujejo od prebivalcev okoliških slovenskih vasi. Definicija pojma manjšine je za mojo diplomsko nalogo pomembna zato, ker poskušam – kot je razvidno iz hipoteze – ugotoviti, ali v danem primeru sploh (še) lahko govorimo o obstoju manjšine.

Slovar slovenskega knjižnega jezika (v nadaljevanju SSKJ) opredeljuje manjšino kot »manjši del kake skupnosti, celote, zlasti ljudi«, narodno manjšino kot »pripadnike naroda, katerega večina živi v drugi državi« (SSKJ, 1994: 522), narod pa kot »skupnost ljudi, navadno na določenem ozemlju, ki so zgodovinsko, jezikovno, kulturno, gospodarsko povezani in imajo skupno zavest« (SSKJ, 1994: 622).

Splošne definicije manjšine, ki bi bila sprejeta po vsem svetu, ni, saj se pogled na to, kaj manjšina je, razlikuje od države do države, sploh pa med celinami (Petrič, 1977: 77). V Evropi z manjšinami mislimo predvsem na narodne manjšine, v ZDA na rasne manjšine, v Indiji na verske manjšine (*ibid.*). Definicije se razlikujejo prav gotovo tudi zaradi različnega zgodovinskega procesa nastanka držav, saj so države v Evropi nastale kot proces želja in hotenj posameznih narodov, manjšine pa so tisti deli narodov, ki živijo zunaj meja držav svojega 'matičnega' naroda ali pa nimajo svoje države (Komac, 2002a: 17). Na drugih celinah so države nastajale na drugih temeljih in ne v tolikšni meri kot proces oblikovanja narodov, kot je to potekalo v Evropi.

Narodne manjšine naj bi po nekaterih podatkih predstavljale sedmino prebivalstva Evrope. Kljub temu mnogi avtorji opozarjajo, da »populacij, ki naj bi sodile pod režim manjšinskega varstva, še ni nihče natančno določil« (Komac, 2002a: 16–17). Komac (2002a: 17–18) ločuje pet vrst manjšin:

- '*klasične narodne manjšine*' so tiste, ki jih obravnava tradicionalni sistem zaščite manjšin; gre za dele naroda, ki so po pridobitvi svojih nacionalnih držav ostali zunaj meja te države;
- *manjši narodi* v celoti ali v pretežnem delu živijo v okviru določene države (na primer Baski, Katalonci, Korzičani);
- *razpršene narodne skupnosti* (Romi) ali *religiozne manjšine* (Judje);

- domorodne populacije (Sami, Inuiti);
- emigrantske populacije ali 'novodobne narodnostne skupnosti'.

Sicer je opredelitev pojma manjšine največkrat rezultat zgodovinsko-političnega razvoja. Ko so o varstvu manjšin govorili pred 1. svetovno vojno, je šlo predvsem za varstvo verskih manjšin. Sistem zaščite narodnih manjšin se je začel razvijati s prvo svetovno vojno in po njej, posebej z Društvom narodov. Značilnost tega obdobja pa je bila še vedno neučinkovita zaščita manjšin. Po drugi svetovni vojni se je varstvo manjšin pričelo prepoznavati tudi kot porok miru v odnosih med državami. V Ustanovni listini Organizacije združenih narodov (OZN) problematika manjšin ni omenjena (Komac, 2002a: 91–92). Je pa v tem dokumentu omenjena prepoved vsakršne diskriminacije, med drugim tudi glede na narodnost, vero in jezik (Petrič, 1977: 53). V času obstoja OZN-a je bilo sprejetih veliko številno mednarodnopравnih dokumentov, ki se pretežno posredno nanašajo na varstvo manjšinskih pravic (Petrič, 1977: 66), podani pa so bili tudi številni predlogi za definiranje pojma narodne manjšine, vendar obče sprejete definicije do sedaj še niso uspeli pripraviti.

Po definiciji generalnega sekretarja OZN-a iz leta 1950 se naziv manjšina običajno uporablja za opredelitev narodnostne ali podobne skupnosti, ki se loči od prevladujočega dela prebivalstva v državi. Po tej študiji so pripadniki manjšine le državljani države, ne pa tudi tuji državljani. Poročilo tudi omenja, da je potrebno imeti za manjšino tudi najmanjšo skupino, ki še ustreza navedenim značilnostim. Za opredelitev neke skupine kot manjšine in s tem tudi za minimum manjšinskih pravic torej ni potrebno določeno število ali odstotek manjšinskega prebivalstva. (Petrič, 1977: 82–84)

Podkomisija za preprečevanje diskriminacije in varstvo manjšin, ki deluje v okviru OZN-a, je oblikovala definicijo, po kateri je manjšina nedominantna skupina prebivalstva neke dežele, ki ima »etnične, verske ali jezikovne značilnosti in tradicije, različne od ostalega prebivalstva, in jih želi ohranjati« (Petrič, 1977: 80). Naprej govori ta definicija še o zadostnem številu oseb, ki bi jih šteli med manjšino, in lojalnosti teh oseb do države, katere državljanstvo imajo (*ibid.*). Petrič (1977: 81) to definicijo – po mojem mnenju upravičeno – kritizira. Najprej za nepotrebno tautologijo imenuje željo po ohranjanju tradicije, saj manjšina že z ohranjanjem značilnosti, ki jo

ločujejo od drugih skupin ljudi v neki državi, izraža to željo (*ibid.*). Skeptičen je tudi do zahtev po lojalnosti, saj »prav manjšini, ki bi ji zaradi 'nelojalnosti' odrekli obstoj, ne ostane nič drugega, kot da vztraja v 'nelojalnosti' ali da postane dejansko 'nelojalna'« (*ibid.*). Smisel omejitve zadostnega števila pa vidi Petrič (1977: 82) le v tem, da »o manjšini kot o subjektu posebnih pravic pač ni mogoče govoriti takrat, ko ni elementarnih možnosti za to, da se kakšna skupnost še naprej ohranja kot skupnost z lastnimi značilnostmi, z lastno identiteto«.

Poročevalec že omenjene Podkomisije OZN-a, Francesco Capotorti, je v študiji o pravicah pripadnikov etničnih, verskih in jezikovnih manjšin kot manjšino prepoznal tisto skupino ljudi, ki je »številčno manjša kot preostali del populacije države, se nahaja v nedominantnem položaju in katere pripadniki – ki so državljani te države – imajo etnične, verske ali jezikovne značilnosti, ki se razlikujejo od preostale populacije in kažejo – čeprav samo implicitno – občutek solidarnosti, ki je usmerjen k ohranitvi njihove kulture, običajev, vere ali jezika« (Komac, 2002a: 97).

Petrič (1977: 91) je kot tipično narodno manjšino, narodno skupino oziroma narodnost opredelil »tiste dele narodov, ki kot posebne skupnosti in zaradi posebnih političnih okoliščin zgodovinskega razvoja žive zunaj meja svoje narodne države na pretežno strnjenem ozemlju«.

Komac (1990: 2) trdi, da se tipične narodnostne manjšine, ki predstavljajo avtohtone populacije zunaj meja matičnega naroda »od večinskih narodov razlikujejo po jeziku, zgodovinskem spominu, narodnostnem značaju in kulturi ter stremijo k ohranjanju omenjenih narodnostnih posebnosti«, ugotavlja pa tudi, da je manjšina zgodovinska kategorija, ki jo je treba obravnavati kot subjekt, ki se zgodovinsko razvija, saj »ne gre za statično tvorbo, ampak za specifično družbeno skupino, ki v svojo najširšo kulturo interiorizira določen obseg spoznanj in dosežkov širšega kulturnega in političnega okolja, v katerem živi, ter jih v določenem obsegu dopolnjuje z lastno politično in kulturno tradicijo, pa tudi s tisto, ki se razvija na relaciji manjšina – matica« (Komac, 1990: 3–4).

Kot bom dokazal v nadaljevanju diplomske naloge, prebivalcem štirih obravnavanih vasi največjo težavo glede izpolnjevanja 'kriterijev' za priznavanje statusa manjšine

predstavlja maloštevilnost. Problematiko številčnosti neke skupine ljudi pri definiciji manjšine sem omenil v definiciji manjšine s strani Podkomisije OZN-a in definiciji manjšine, ki je bila podana v poročilu generalnega sekretarja OZN-a. Medtem ko je definicija Podkomisije OZN-a število pripadnikov manjšine (o narodni manjšini in njenih pravicah ni možno govoriti takrat, kadar gre za tako majhno skupino, da pravic manjšinskega varstva praktično ni več mogoče izvajati (Petrič, 1977: 81)) štela kot delno pomembno pri opredelitvi neke skupine ljudi kot manjšine, definicija generalnega sekretarja temu sploh ne pripisuje nikakršnega pomena. Vprašanje, ali je število pripadnikov neke narodne manjšine pomembno za podelitev posebnih manjšinskih pravic, je za proučevani primer še kako relevantno, saj vasi Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči po popisu prebivalstva v letu 2002 skupaj štejejo le 243 prebivalcev¹.

Petrič (1977: 92) o problemu števila piše: »To, ali je kaka skupnost narodna manjšina, ni odvisno od števila njenih pripadnikov. Obseg manjšine je lahko pomemben le za to, kako bodo uresničevane njene pravice. Vsaki manjšini gredo tiste pravice, ne glede na njeno število, ki naj zavarujejo njen obstoj in zagotove enakopravnost njenih pripadnikov.« Noben splošni mednarodnopravni akt ni pojma manjšina ali obsega podelitve manjšinskih pravic pogojeval s točno določenim številom pripadnikov manjšine ali odstotkom teh ljudi v celotni populaciji ali na nekem območju v državi.

Tudi odbor OZN-a za odpravo vseh oblik rasne diskriminacije je leta 1974 poudaril, »da pravice manjšin niso odvisne od števila ali odstotka njihovih pripadnikov, ki ga leti predstavljajo glede na celotno prebivalstvo« (Petrič, 1977: 92–93).

Praksa, po kateri je za priznavanje neke manjšine pomemben določen odstotek oziroma znatno število manjšinskega prebivalstva (*considerable proportion*), je bila po določilih manjšinskega varstva Društva narodov v veljavi med obema vojnama, ko so bile nekatere pravice vezane na 25 % delež manjšinskega prebivalstva (Petrič,

¹ Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002 (2003); več o tem na spletni strani: http://www.sigov.si/popis2002/popisni_rezultati/slovenija/CRNOMELJ.htm (1. 7. 2003)

1977: 39), veljala pa je tudi po drugi svetovni vojni na območju Svobodnega tržaškega ozemlja, v praksi pa velja še danes na avstrijskem Koroškem (avstrijsko Ustavno sodišče je sicer po pritožbi odvetnika Rudija Vouka leta 2000 25 % klavzulo odpravilo, a odločbe Ustavnega sodišča v praksi ne spoštujejo (Mekina, 2002: 35)). Je pa v praksi od števila pripadnikov neke manjšine odvisna stopnja zaščite manjšine. Če gre za manjše manjšinske skupnosti, te iz praktičnih razlogov težko izvajajo vse manjšinske pravice, katerih nosilec je manjšinska skupnost. Če manjšina šteje na primer 100.000 prebivalcev, bo zagotovo lahko imela svoj celodnevni radijski in televizijski program, razvijala svojo kulturo in še marsikaj. Manjšine, ki imajo le sto ali nekaj sto pripadnikov, pa bodo vse te manjšinske pravice veliko težje uživale. Kot kaže praksa, bodo težko uživale tudi manjšinske pravice, katerih subjekt je posameznik, na primer pravica do pouka v maternem jeziku ipd.

Države se zavežejo k spoštovanju manjšinskih pravic z mednarodnopravnimi akti in z zakonodajo, kar pa nima smisla, če pravice niso udejanjene tudi v praksi. »Namen manjšinskega varstva je zavarovati s posebnimi ukrepi, posebnimi pravicami obstoj manjšinskih skupnosti in zagotoviti enakopravnost pripadnikov manjšine« (Petrič, 1977: 94).

Nep priznavanje manjšine pa ne more zanikati obstoja neke manjšine in je nepomembno kot merilo za uživanje pravic. Nep priznavanje obstoja manjšine kaže, da si je država zadala za cilj svoje manjšinske politike odpraviti oziroma popolnoma asimilirati manjšinske skupnosti ali določeno manjšino. Vsakršno pospeševanje in omogočanje asimilacije je groba kršitev mednarodnega prava (Petrič, 1977: 95–96).

Za potrditev ali zavrnitev hipoteze v primeru prebivalcev vasi Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči je potrebno tudi ugotoviti, kdo izmed prebivalcev teh vasi se šteje med pripadnike narodne manjšine. Ugotavljanje pripadnosti manjšini je možno na temelju subjektivne izjave posameznika ali po objektivnih znakih. Najpogosteje se sklicujemo na uradne popise prebivalstev, posebne popise pa stroka odsvetuje, saj so praviloma neobvezni in potekajo največkrat v škodo manjšine. Kot poudarja Petrič (1977: 101), je za ugotovitev pripadnosti neki jezikovni skupini najboljši kriterij materni jezik osebe. Tega priporoča tudi statistični urad OZN-a, saj se pri tem kriteriju še najmanj odražajo asimilacijski pritiski (*ibid.*). Sicer je za ugotavljanje narodne pripadnosti najbolj

primerno vzeti subjektivno izjavo posameznika, ki pa jo je potrebno korigirati z objektivnimi znaki, vedno v korist manjšine (Petrič, 1977: 102).

3. DOLGOTRAJNA IN STALNA NASELITEV USKOKOV NA SLOVENSKEM OZEMLJU S Poudarkom NA BELI KRAJINI

S turškim osvajanjem na Balkanu so povezani veliki migracijski premiki. Ti so trajali od 14. do 18. stoletja (Cussans in Sluga, 1995: 197), po Terseglavu (1996: 9) pa od 14. do 20. stoletja².

Po zmagi Turkov nad Srbi na Kosovem polju leta 1389 se je pravoslavno prebivalstvo začelo seliti v smeri sever in severozahod (Terseglav, 1996: 9), tudi v osrednjo in zahodno Bosno, po padcu Bosne leta 1463 pa se je začel migracijski pritisk na obmejna območja Hrvaške in v nekoliko manjši meri tudi na slovensko ozemlje (Cussans in Sluga, 1995: 197). Poleg pravoslavnega prebivalstva so se po turški zasedbi Bosne, kjer je živel veliko rimskokatoliškega prebivalstva, začeli seliti tudi prebivalci te veroizpovedi.

Ne glede na versko pripadnost se za te ljudi danes v Sloveniji uporablja ime Uskoki, ki pa je razširjeno tudi na Hrvaškem – predvsem na kajkavskem področju (Terseglav, 1996: 12). Pogosto so jih imenovali tudi Pribegi ali Prebegi, na Hrvaškem se je to ime uporabljalo predvsem v Slavoniji (*ibid.*). Ti imeni naj bi nastali, ker so 'uskočili' Turkom in pribežali k Hrvatom in Slovencem (Gruden, 1992: 586). Za begunce se je pogosto uporabljalo tudi ime Vlahi (Terseglav, 1996: 12). To ime so pred 15. stoletjem na Balkanu uporabljali pretežno za nomade romanskega izvora, šele kasneje se je izraz razširil tudi na slovanska pastirska ljudstva pravoslavne vere in se uporabljal celo za pastirje katolike (Terseglav, 1996: 11). Benečani pa so v 13. stoletju izraz Vlah uporabljali tudi za slovanske prebivalce jadranske obale in zanje so tujci ta izraz uporabljali tudi še kasneje (*ibid.*). Še danes se v Beli krajini to ime pogosto uporablja za pravoslavne prebivalce, a se zaradi pejorativnosti umika besedi Srb (Terseglav, 1996: 12). V preteklosti so bila pogosta tudi poimenovanja Bezjaki, Bunjevci, Čiči, Morlaki, Turki in martoloz³, pa tudi Predavci ali Pridavci (Terseglav,

² Migracijske posledice turških osvajanj je čutiti še v času turškega umikanja z Balkana pred in po Balkanskih vojnah v letih 1912 in 1913, po 1. in še po 2. svetovni vojni. Migracije, ki so na Balkanu potekale od 14. stoletja, pa so posredno povezane tudi z migracijami v vojnah ob razpadu Jugoslavije.

³ Pri martolozih ne gre za etnično oznako, saj se je izraz uporabljal za najemne vojake. O tem več pišem v nadaljevanju tega poglavja.

1996: 9–12). Pri Bezzakih je šlo v preteklosti predvsem za kajkavsko prebivalstvo z ekavskim izgovorom (Terseglav, 1996: 10). Z izrazom Bunjevci so poimenovali katoliško prebivalstvo, ki je bežalo pred Turki (*ibid.*). Danes se ime Bunjevci najpogosteje uporablja za Hrvate v Vojvodini (Terseglav, 1996: 10), je pa Bunjevac tudi priimek pri Srbih v Marindolu (Terseglav, 1996: 22). Izraz Čič se je najpogosteje uporabljal za romanske nomadske prebivalce, podobno kot včasih Vlahe (Terseglav, 1996: 10). Čiči so dali ime tudi istrskemu hribovju Čičarija, kamor so se mnogi naselili. Izraz Morlaki se je uporabljal v italijanskih dokumentih, z njim so najpogosteje mislili na Vlahe (Terseglav, 1996: 10). Izraz Turek oziroma Turk je bil najpogosteje uporabljan ob začetkih priseljevanj in so ga prebivalci 'staroselci' uporabljali za ljudi, ki so se priselili z ozemlja, ki so ga takrat zasedali Turki (Terseglav, 1996: 12).

Do selitev je prihajalo iz več razlogov. Danes v Srbiji prevladuje splošno laično mnenje, ki ga podpirajo tudi mnogi zgodovinarji, da so bili Srbi le žrtve turških osvajanj. Pri nekaterih selitvah je šlo tudi za obojestransko korist, saj so Srbi večkrat tudi v turških deželah opravljali vojaško najemno službo. Turki bi samo z redno vojsko le stežka osvojili in nadzorovali tako obsežno območje, zato so si pomagali z najemniki, imenovanimi martolozi. Te so Turki največkrat rekrutirali med pastirskimi plemeni v jugozahodni Srbiji in današnji Črni gori. Ti so ohranjali svojo svobodo in vero, poleg tega pa so bili deležni še ugodnosti in plačil ter plena s svojih plenilskih pohodov. Martolozi so se največkrat borili skupaj s turškimi četami, njihova značilnost pa so bili tudi samostojni plenilski pohodi iz Bosne na hrvaško in slovensko ozemlje. Martolozi so bili največkrat pripadniki pravoslavne vere, redkeje pa pripadniki katoliške vere. Za martoloze je bilo značilno tudi, da so služili tistim oblastnikom, od katerih so pričakovali več koristi. Avstrijske oblastnike so večkrat izsiljevali za večje davčne olajšave, boljšo plačo in boljšo zemljo. V nasprotnem primeru so se večkrat vrnili v takratne turške dežele – in tam sprejeli islam – ali pa so celo delali kot obveščevalci na obeh straneh. (Terseglav, 1996: 13)

Turkom osvojitvev balkanskih dežel verjetno ni predstavljala končnega cilja. Naše ozemlje so napadali zaradi plenjenja ljudi (janičarji) in njihovega premoženja, predvsem pa z željo zadržanja vsaj dela krščanskih obrambnih sil kolikor se da stran od svojih meja in predvsem od Panonske nižine, ki je Turkom predstavljala najbolj

logično pot do Dunaja (Štih in Simoniti, 1996: 180). Turki so Dunaj poskušali prvič osvojiti leta 1529, potem ko so si pokorili Ogrsko, naslednjič pa že 1532., zato ne čudi, da so bili od leta 1522 do leta 1532 turški vpadi na naše ozemlje stalnica, saj jih viri omenjajo kar 60 (*ibid.*). Po površini, ki so jo vpadi zavzeli, in po številu 'vpadnikov' so bili ti vpadi, z izjemo vpadov v letih 1522, 1527 in 1528 (*ibid.*), manjši od tistih v 15. stoletju. Zagotovo so ti napadi stran od Panonske nižine zadržali nekaj krščanske vojske, njihova pogostost pa je bila tudi vzrok za številne migracijske spremembe. Najbolj so trpele obmejne pokrajine, ki so bile turškim vpadom najbolj izpostavljene. Med letoma 1520 in 1530 se je v gospostvu Gradac v Beli krajini število kmečkih gospodarstev v štirih letih zmanjšalo iz 170 na 106 (Štih in Simoniti, 1996: 165). V gospostvu Kostel v zgornji dolini reke Kolpe se je število naseljenih kmetij v letih 1527 in 1528 zmanjšalo celo iz 293 na samo sedem naseljenih kmetij (Butina⁴, 1997). Veliko opuščenih kmetij je bilo tudi na območju Devina na tržaškem Krasu, na območju Senožec, Prema v dolini reke Reke in Vipave. Na Štajerskem sta bili od turških vpadov najbolj prizadeti gospostvi Ptuj in Ormož, v Posavju pa gospostvi Brežice in Sevnica (Štih in Simoniti, 1996: 165). Običajna stopnja zemljiške opustelosti v notranjosti dežel je bila 22 %, na vzhodnih in južnih mejah Štajerske in Kranjske ter na severnih mejah Istre pa je bilo opuščenih med 40 in 60 odstotkov zemljišč (*ibid.*). Opuščanja kmetij pa ne gre pripisati le turškim vpadom, saj so se podložniki na cesarjev ukaz tudi selili v novo ustanovljena mesta in utrjena obmorska mesta (*ibid.*).

Poročila o naselitvi prvih beguncev iz Bosne in Hrvaške na Kontovelu in v Proseku blizu Trsta segajo že v leto 1413. Med letoma 1432 in 1463 so begunce priselili na območje Pirana in Lucije ter na opuščene kmetije na Krasu (Štih in Simoniti, 1996: 166). Nekaj beguncev, ki so se po padcu Skadra umikali ob jadranski obali, je dobilo že leta 1487 zatočišče v vasi Ločnik na Goriškem (Terseglav, 1996: 132), leta 1524 pa so se Čiči naselili v vas Potoče pri Senožecah (Terseglav, 1996: 130), uskoška je bila nekoč tudi vas Orlek pri Sežani. Posamezne družine so se naselile v Brjah pri Koprivi, kjer so imeli cerkev, posvečeno Sv. Eliji, pa v Podgradu in okolici v Brkinih, nekaj pa se jih je naselilo v večjih obalnih mestih, med drugim v Trstu (Terseglav,

⁴ Več o tem na spletni strani:

<http://www.creativ.si/genealog/RODBINA/KRONIKA/Clanek1.htm#B./Prvotna> (10. 10. 2001)

1996: 25). Vse te naselitve so bile številčno manjše od kasnejših Uskokov v Vojno krajino, zato so se begunci, ki so na tem področju ostali, asimilirali med Slovence in o njihovi prisotnosti danes tako kot na Štajerskem sklepamo le še po nekaterih priimkih in toponimih.

Gruden (1992: 586) piše, da so se leta 1531 Uskoki naselili na območju Kostela in Osilnice v zgornji dolini reke Kolpe, pa v Poljanah pri Podgradu in na bližnjem območju Prema v dolini reke Reke ter v okolici Postojne. Kot sem že omenil, je število naseljenih kmetij na območju Kostela v letih 1527 in 1528 padlo iz 293 na samo sedem naseljenih kmetij. Na prazne kmetije gospostva Kostel se je naselilo približno tisoč beguncev iz Cetinske krajine, ki leži med Splitom in pogorjem Dinara v Dalmaciji. Od tam so zbežali pred Turki, ki so Sinj in okolico zasedli do leta 1524 (Butina⁵, 1997). Glede na popise v urbarjih v letih pred naselitvijo Uskokov in v kasnejših stoletjih je mogoče sklepati, da so se mnogi prvotni prebivalci Kostela v naslednjih letih in desetletjih vrnil na svoje domove (Terseglav, 1996: 133). To dejstvo in krščanska vera Uskokov, naseljenih na območju Kostela sta razloga za asimilacijo teh Uskokov med večinsko prebivalstvo (*ibid.*). Narodnostna meja med Slovenci in Hrvati na območju Kostela in Osilnice v zgodovini ni bila popolnoma dorečena, pa tudi selitve med Kočevsko in Gorskim kotarjem so bile dvosmerne, kar dokazujejo številni enaki in podobni priimki na obeh straneh meje ter slovenski in hrvaški toponimi na obeh straneh meje (*ibid.*). Na Kostelskem se to kaže v številnih priimkih in ledinskih ter krajevnih imenih. Zanimivo je tudi dejstvo iz raziskave Duške Knežević Hočevar iz leta 1993 (1999: 14, 152), ki je ugotovila, da so skoraj vsi ljudje na obeh straneh Kolpe na območju Kostela »čezrečne sosede označili kot sebi bolj podobne kot pa podobne nelokalnim pripadnikom njihovega 'matičnega naroda'«.

Ferdinand I. Habsburški je leta 1535, ko je bila ustanovljena Vojna krajina na območju današnje Hrvaške, Uskokom v zameno za opravljanje vojaške službe namenil zemljo in svobodo (Štih in Simoniti, 1996: 181). Za dvajset let jih je oprostil vseh davkov, najemnin in desetnin (Gruden, 1992: 590). Pozneje so jim te privilegije še podaljševali. Biti pa so morali vedno na voljo za boj proti turškim četam. Vsaka vas

⁵ Več o tem na spletni strani:

<http://www.creativ.si/genealog/RODBINA/KRONIKA/Clanek1.htm#B./Prvotna> (10. 10. 2001)

je imela svojega vojvodo, za vojsko sposobni moške so služili kot konjeniki ali pešci in za to tudi dobivali plačo (Gruden, 1992: 589). Za šest let so jih oprostili davkov, kranjski deželni glavar Kacijanar pa jim je obljubil še privilegije glede pašnikov (*ibid.*). Preživljali so se tudi z ropanjem, zaradi česar so prihajali v spore s staroselci (*ibid.*).

Na območje Žumberka so se Uskoki začeli organizirano priseljevati v tridesetih letih 16. stoletja, nekaj let za tem kot v Senj, ki velja za eno najbolj znanih in v raznih virih obravnavanih uskoških naselbin. Razlog za naselitev je bil predvsem vojaško-varnostni, Žumberk pa je bil za naselitev kot obmejno področje tedanje Kranjske, ki je bilo zelo izpostavljeno turškim vpadom, zelo primeren. Z martolozami – pravoslavci, ki so živeli na območju ob reki Uni in na področju Glamoča ter so hodili plenit na bihaško področje⁶, je leta 1530 navezal stike hrvaški ban Karlović in mnoge pregovoril, da so se preselili na hrvaško stran in stopili v vojaško službo (Terseglav, 1996: 14). Oblast jih je naselila na neposeljena zemljišča v Žumberku na Kranjskem. Tudi cesar Ferdinand I. je pritiskal na kranjske deželne stanovce, naj Uskokom dajo stalna bivališča in jim v podporo celo nakazal 1.000 goldinarjev (Gruden, 1992: 589). Maja 1533 so se Uskoki naselili na 31 žumberških zemljišč, februarja 1534 pa je vdova plemiča Kobašiča oskrbniku gradu Mehovo južno od Novega mesta izročila gospostvo Žumberk in takrat se je začelo obsežnejše naseljevanje Uskokov po Gorjancih (Gruden, 1992: 590). Na žumberško stran so jih naselili 2.000, nekaj pa so jih naselili na kostanjeviško in pletersko posest v dolini reke Krke. Nekaj Uskokov naj bi v Žumberk prišlo tudi z območja Istre in Krasa (Terseglav, 1996: 130). Leta 1538 je avstrijskim oblastem uspelo za naselitev Žumberka nagovoriti še druge skupine Srbov, martolozami pa so tega leta naselili tudi v vaseh Rosopajnik in Prilišče ob Kolpi (Terseglav, 1996: 14), nasproti katerih na slovenski strani Kolpe ležijo današnje uskoške vasi Marindol, Miliči in Paunoviči. Ti Uskoki so se leta 1544 preselili na področje Netretiča (Terseglav, 1996: 14), ki leži med Karlovcem in Metliko.

Bela krajina je bila, podobno kot sosednji Žumberk, v zgodovini mnogo bolj kot druge slovenske pokrajine izpostavljena migracijskim tokovom. Bela krajina in Žumberk sta do 12. stoletja pripadala Ogrsko-hrvaškemu kraljestvu (Kos, 1991: 35). V 12. stoletju

⁶ Bihać je padel v turške roke šele leta 1592. Do takrat so bili prebivalci Bihaća večinoma katoliške vere.

sta prišla pod nemške plemiče. Bela krajina je bila redko poseljena, tudi na tistih za kmetijstvo primernih področjih, ki so jih naseljevala že predсловanska ljudstva. Medtem ko so novomeški okoliš Slovenci naselili že od 7. in 8. stoletja dalje, je bila Bela krajina v času naselitve Slovanov deležna predvsem hrvaške kolonizacije, pa še ta je bila maloštevilčna (Kos, 1987: 61). Poseljen je bil ozek pas od Štrekljevca – vasi vzhodno od Semiča – do Vinice in od Črnomlja do Metlike (Kos, 1987: 63). Na to poselitev so vplivale predvsem tedanje prometne povezave (Kos, 1987: 62).

Pred 14. stoletjem nimamo pisnih omemb belokranjskih krajev (Kos, 1987: 62), kar pa ne pomeni, da ti kraji niso bili naseljeni. Na navzočnost Hrvatov opozarjajo nekateri toponimi, čeprav so ti zapisani šele v dokumentih iz 14. stoletja. Hrvati naj bi naseljevali predvsem vinogradniške kraje Vinomer, Tančo Goro, Talčji Vrh, Belčji Vrh, Krašnji Vrh (Kos, 1987: 63). Hrvaški toponimi so tudi Radovica, Dragatuš, Krupa in mnogi drugi, toponim Božakovo – omejen že leta 1354 – pa kaže na romanske Vlahe (Kos, 1987: 62). Mnoga imena govore o staroslovanski zadružni poselitvi, na primer Fučkovci, Učakovci, Perudine, Radoviči, Svržaki, Vidošiči, Vranoviči, Brdarci, Adlešiči, Dragoši, Pribišje in drugi (Kos, 1987: 62–63). Slovenci so se v te kraje naseljevali v posameznih valovih od 9. do 13. stoletja in še kasneje (Kos, 1987: 63). Največji val kolonizacije je v Belo krajino pljusnil po 13. stoletju (*ibid.*). Do takrat so bila že poseljena območja v okolici Podzemlja, Vinice, Dragatuša, Črnomlja, Gradaca in Metlike (Kos, 1987: 62). Število ljudi je bilo glede na kakovost obdelovalne zemlje majhno.

Na slovensko kolonizacijo lahko spet sklepamo po imenih krajev. Na Slovenskem so od 9. do 12. ali 13. stoletja prevladovali toponimi, ki imajo za osnovo vas, poleg tega pa še osebno ime ali pridevnik (Kos, 1987: 63). Kos (*ibid.*) nastanek teh toponimov – Bojanja vas, Bereča vas, Dragomlja vas, Slamna vas, Jerneja vas, Mihelja vas, Petrova vas, Dragovanja vas, Sadinja vas, Vavpča vas – v Beli krajini postavlja v 13. stoletje in kasneje, ko so ta naselja nastajala predvsem v severnem delu Bele krajine in pomešana z že obstoječimi naselji tudi v osrednjem delu Bele krajine.

Meja med Kranjsko in Ogrsko-hrvaškim kraljestvom se je v 14. stoletju utrdila na Kolpi, ki je predstavljala tedaj tudi že etnično mejo. Na Kolpi je meja potekala do Božakovega, nato se je dvignila proti Žumberku oziroma Gorjancem. Do 14. ali celo

15. stoletja je tekla vzhodno od Vivodine, nato pa se je ustalila na potoku Kamenica, ki vzhodno od Božakovega priteče v Kolpo. (Kos, 1991: 35)

Potek meje v Žumberku, ko ta zapusti potok Kamenica, pa je vse do danes konfuzen. V tem delu so tudi že v uvodu omenjeni vasi, v katerih prebivajo tudi prebivalci grškokatoliške oziroma uniatske veroizpovedi.

Kot posledica srednjeveške kolonizacije od poznega srednjega veka naprej v Beli krajini prevladuje slovenski element, v 15. stoletju pa so v Belo krajino že začeli prihajati prvi begunci pred Turki (Kos, 1987: 64). Prvi begunci, ki so prihajali, so bili krščanske veroizpovedi in poljedelci, zato so se hitro integrirali med Slovence. Stalna turška nevarnost je povzročala migracije tudi med vasmi v sami Beli krajini. Število prebivalcev ni naraščalo tudi zaradi kužnih bolezni in epidemij in ne le zaradi turških vpadov (Kos, 1991: 117). Kos to utemeljuje s tem, da število prebivalstva v Beli krajini ni naraščalo tudi še do 17. stoletja, ko nevarnosti turških vpadov niso bile več stalne, saj so turški vpadi potekali največ čez Kostel na Kočevsko.

So pa turški vpadi močno zmanjšali priseljevanje Slovencev iz drugih delov Kranjske v Belo krajino. Veliko več je v tem času prišlo hrvaških beguncev (Terseglav, 1996: 22). Po urbarjih iz let med 1470 in 1510 je videti, da so v Belo krajino prihajali poleg hrvaških beguncev tudi Slovenci s Kočevskega, z Dolenjske, Notranjske in celo s Krasa (*ibid.*). Na področje bližnjega poljanskega gospostva so se priselili številni Kočevarji in Kostelci, pa tudi begunci iz bližnjih hrvaških Blaževcev, na priseljevanje beguncev z juga pa kažejo tudi priimki v urbarjih na območju Gribelj, Pobrežja in Učakovcev (Kos, 1991: 118, 119). V Starem trgu ob Kolpi še danes priimki spominjajo na številne selitve, saj so poleg slovenskih pogosti tudi hrvaški in nemški (Terseglav, 1996: 22). Na to, iz katerih krajev so se priselili Slovenci, kažejo tudi priimki Kočevar, Kraševac in Kostelc v urbarju za Bušinj vas in Kočevje pri Črnomlju (Kos, 1991: 118). Kos (1991: 119) utemeljuje selitev Slovencev z zahoda v Belo krajino v času turške nevarnosti s tem, da so se mnogi Slovenci priselili z namenom opravljanja vojaške službe poleg kmetovanja.

Vendar pa hrvaški in slovenski priseljenci pred letom 1530 še niso imeli zemljiških privilegijev. Kot sem že omenil, so te začeli podeljevati šele po tem letu, ko so se v

Žumberk in jugovzhodno Belo krajino priselile večje skupine Uskokov. Te Uskoke so naselili na izpraznjena zemljišča. Mnogi so leta tavalali po Gorjancih in v obupu ropali domače prebivalstvo, kar je sprožilo številne upore proti njim (Terseglav, 1996: 130). Leta 1533 so metliški okoličani napadli te Uskoke, do upora proti njim pa je prišlo tudi v Žumberku (*ibid.*). Da ni šlo za manjši spor, dokazuje tudi dejstvo, da so Uskoki na pomoč poklicali svoje rojake in tovariše z območja Pivke in Krasa (*ibid.*). Mnogo teh Uskokov so, kot sem že omenil, naselili v Žumberk, nekateri pa so se celo vrnil pod Turke. Konec 15. stoletja je bilo največ izpraznjenih kmetij v Beli krajini na področju Pobrežja in Marindola, kjer je bilo v celoti pustih kar 87,9 % kmetij (Kos, 1991: 115).

Za začetek naseljevanja Uskokov na območje Marindola je pomembno leto 1546. Tega leta je poveljstvo nad uskoškimi četami prevzel hrvaški general Ivan Lenković in začel sistematično skrbeti za begunce. 40 družin je naselil na območje Žumberka, nekaj na Kočevsko, s pomočjo deželnih stanov pa si je pridobil še zemljišča v Cerovcu, Prilesju, Trebči vasi, Bednju in Pobrežju, tem pa je leta 1561 priključil še del posestev v Marindolu (Terseglav, 1996: 131). Lenković je v letih od 1549 do 1555 (Kos, 1991: 74) utrdil grad Pobrežje in zaokrožil ozemlje okrog njega. S tem je izpolnil pogoje za naselitev prvih večjih skupin Uskokov v Beli krajini, ki so uživale vse zemljiške privilegije, dokler so le bile na voljo za boj proti Turkom. Izpraznjene kmetije na območju Marindola in Pobrežja je general Lenković podelil uskoškim skupinam, ki so poprej pribežale iz Bosne in leta tavalale po Žumberku in Beli krajini (Kos, 68: 114). Prva srbska kolonija je v Marindol prišla leta 1548 iz Prilesja (Terseglav, 1996: 131) in iz Pribincev (Mal v Terseglav, 1996: 22), danes slovenske vasi, ki leži med Adlešiči in Tribučami.

Leta 1561, ko si je Marindol priključil Lenković, pa so se vanj naselili še pravoslavci, ki so prišli s področja Žumberka (Terseglav, 1996: 131). To dokazuje senjski popis Uskokov iz leta 1551, ki priimke Dragičević, Stipanović in Vidojević navaja samo na področju Žumberka, po naselitvi marindolskega območja pa so se ti priimki pojavili tudi v Marindolu (Mal v Terseglav, 1996: 22). Po popisu žumberških Uskokov iz leta 1551, ki omenja tudi Uskoke v Marindolu, so bili takrat v Marindolu naseljeni Radman in Radonja Mihaljević, Radić Vignjević, Lala in Mikula Milić, Radivoj Vukmanović, Vukman Dejanović, Radosav Dimitrović, Sladoja Prić, Dragić Radosalić, Marinko in Marko Stojić in Janko Vojnica (Terseglav, 1996: 131). V tem popisu se pojavi tudi

priimek Milić, ki je tu pogost še danes, medtem ko ga na področju Žumberka ne najdemo, kar dokazuje, da ti prvi naseljenci niso prišli iz Žumberka (*ibid.*). Popis tudi dokazuje, da so bila ta naselja relativno majhna – v povprečju so štela štiri družine – in da v 16. stoletju v Beli krajini še ni bilo drugih stalnih vlaških naselij (*ibid.*). Na vseh Lenkovičevih zemljiščih naj bi živelo skupaj 800 Uskokov, vendar je Lenković sem štel le za služenje vojske sposobne moške, ne pa tudi njihovih družin (*ibid.*).

Ustno izročilo današnjih prebivalcev Marindola govori, da je bilo ob srbski naselitvi to nenaseljeno področje, ki so ga prebivalci poimenovali Šabotovo selo, po neki Mari pa naj bi se kasneje preimenovalo v Marindol (Terseglav, 1996: 131). Terseglav (*ibid.*) navaja, da je bilo to področje naseljeno že prej, saj je že v urbarjih iz konca 15. stoletja, ki jih je objavil Dušan Kos (1991: 180, 208), leta 1477 omenjeno naselje Marintall in leta 1490 Merental. Ta urbarja omenjata v Marindolu sedem oziroma devet kmetij, na njih pa so živeli posestniki Štefan, Matija Miher, Hanže, Mikec, Jernej, Lovro, Martin, Janže Trompič, Andrej, Mihel in Marin. Iz imen gre sklepati, da so bili lastniki Slovenci. Leta 1536 so bile v Marindolu naseljene tri kmetije, na katerih so živeli Branko, Štimec in Krutič (Angelovski, Petric in Simčič, 2000: 8). Kasneje so bile te kmetije zaradi vpadov Turkov in epidemij res izpraznjene in nanje je Lenković naselil prednike današnjih prebivalcev.

O naselitvi preostalih današnjih uskoških vasi nimamo zelo natančnih poročil, saj so v zgodovinskih virih bolj poredko omenjene. Že omenjeno ime Šabotovo oziroma Šobotovo selo, ki se v ustnem izročilu Marindolcev omenja kot nekdanje ime njihove vasi, ni izmišljeno. Je pa v urbarju iz leta 1674 to ime omenjeno kot del Tribuč, danes slovenske vasi med Črnomljem in Adlešiči. Kos (1991: 494) omenja 'Wallachen zu Shebatova sella' in Šobatovce locira kot del Tribuč. Terseglav (1996: 23) postavlja tezo, da so kasneje ti Vlahi naselili prostor v gozdu Veliko Bukovje med Tribučami in Vinico, kjer je danes vas Bojanci. Sklicuje se na urbarje, ki jih objavlja Kos (1991: 137). Ti določajo pašniška pravila in dovoljujejo pašo Vlahom v gozdu Bukovje okrog Tribuč. Ti dokumenti tudi pravijo, da to področje po posebni pogodbi pripada za pašo živine potomcem Uskokov iz Šobotovcev oziroma Šobatovcev pri Tribučah. Po tem lahko sklepamo, da so Bojance naselili ti Uskoki in ne tisti iz Marindola.

Tudi razlike med današnjimi priimki v Marindolu in Bojancih kažejo na to, da so Bojance naselili drugi Uskoki kot Marindol. 'Tradicionalni'⁷ uskoški priimki v Marindolu, ki so se ohranili do danes, so Bunjevac, Mikunović, Selaković, Stipanović in Katić, v Miličih se pojavljajo priimki Dragičević, Jakovac, Milić in Vukčević, v Paunovičih pa Paunović in Vidnjević. V Bojancih pa so pogostejši priimki Kordić, Radojčić in Vrlinić, torej drugi kot v današnjem Marindolu. V vseh vaseh se danes pojavljajo še nekateri drugi priimki, ki so jih priženili Srbi iz Hrvaške. (Filipović, 1970: 151–155)

Točna letnica naselitve Bojancev ni znana. Ime Woianze se v dokumentih prvič pojavlja v že omenjenem urbarju iz leta 1674. V tem urbarju so omenjene družine Kordić, Radović in Radovtković (Kos, 1991: 482), v 17. stoletju pa se izmed teh treh priimkov pojavlja le še priimek Kordić (Terseglav, 1996: 23). Ustno izročilo današnjih Bojančanov pravi, da so Bojance leta 1593 naselile družine Kordić, Radojčić, Vrlinić – te so omenjene tudi na novejši spominski plošči na cerkvi v Bojancih – in njihove potomce v Bojancih najdemo še danes, omenja pa se še rod Mirosaljac oziroma Mirosaljić, ki naj bi že zdavnaj izumrl, nanj pa spominja le še toponim Mirosaljka v Bojancih (Filipović, 1970: 151, 165).

Zanimivo je tudi splošno razširjeno mnenje, da ime Bojanci priča o izvoru prebivalcev te vasi. Ti naj bi po ustnem izročilu izvirali iz krajev ob reki Bojani, danes mejni reki med Črno goro in Albanijo. Ta podatek je še težje preverljiv, saj zgodovinarji o tem niso našli nikakršnih podatkov. Filipović (1970: 159) ugotavlja, da »nikjer v pisnih virih ni zaslediti podatka, da bi kateri izmed njih izhajali iz Črne gore, prav tako tega ni zaslediti v njihovem govoru in ostalih značilnostih«. Majhno število omemb Marindola in Bojancev v zgodovinskih virih kaže tudi na to, da so bile te vasi na obrobju Vojne krajine. So pa prebivalci tudi zato lažje ohranili svojo identiteto in niso bili tako kot žumberški Uskoki podvrženi uniatstvu (Terseglav, 1996: 23).

V urbarjih se do 18. stoletja ne omenjata vasi Miliči in Paunoviči. V starejših virih dolino Kolpe južno od Marindola najverjetneje štejejo kar pod ta kraj in zadrug, ki so jih ustanavljali tam naseljeni Uskoki, ne štejejo za samostojna naselja. Te zadruge so

⁷ S pojmom 'tradicionalni' priimki mislim na tiste, ki se v neki vasi pojavljajo že več stoletij.

se navadno imenovale po najstarejšem članu skupnosti in tako sta svoje ime najbrž dobili tudi vasi Miliči in Paunoviči. V nekaterih hrvaških virih sta vasi še danes omenjeni kot Milić selo in Paunović selo. Eno zadrugo je naseljevalo tudi do pet bratov z družinami (Terseglav, 1996: 131), včasih celo še več. Ob naraščanju števila prebivalstva v zadrugah so se spremenile v zaselke z več hišami in kasneje v samostojne vasi.

Število prebivalstva je tu najbrž začelo naraščati tako kot drugod v Beli krajini v 18. stoletju in takrat sta iz zadrug najverjetneje nastali vasi Miliči in Paunoviči. Terseglav (1996: 24) omenja, da je Marindol še v 17. stoletju pomenil večji prostor oziroma dolino, danes pa Marindol pomeni samo še kraj z istim imenom. Poleg njega se pojavijo še Miliči, Paunoviči in Žuniči. Slednji, kljub temu da ležijo med Paunoviči in Miliči, že v 16. stoletju igrajo drugačno vlogo od sosednjih srbskih krajev (Terseglav, 1996: 24). Miliči so svoj vrh dosegli v 19. stoletju ali še prej, ko so od Marindola prevzeli središčno vlogo med srbskimi naselji tostran Kolpe (*ibid.*). Takrat so v Miličih na mestu manjše lesene cerkve zgradili novo cerkev (*ibid.*) in dobili tudi svojo župnijo. Prej je bil sedež pravoslavne župnije na marindolskem področju v Paunovičih, manjša lesena pravoslavna cerkev, posvečena Svetemu Stevanu (Filipović, 1970: 152), pa je do pred približno 120 leti stala tudi v Marindolu, na kraju, kjer je še danes marindolsko pokopališče. Cerkev v Miličih je takrat imela svojega stalnega duhovnika in župnijski laični svet, v katerega so bili vključeni tudi verniki iz Paunovičev in Marindola. Marindol je med temi tremi pravoslavniimi vasmi, ki so do obstoja Vojne krajine sodile pod njeno jurisdikcijo, kasneje pa pod hrvaške oziroma ogrsko-hrvaške dežele, v 19. stoletju izgubil središčno vlogo (Terseglav, 1996: 24). Sedanja cerkev Svetih apostolov Petra in Pavla v Miličih je bila sicer zgrajena kasneje, leta 1912 (Markelj, 1990: 16), v Bojancih pa so zdajšnjo cerkev zgradili v letih od 1846 do 1848 (Ognjanović, 1997: 128).

Proti koncu 16. in v 17. stoletju, ko za organizirano naseljevanje Uskokov na področju Bele krajine zaradi manjše nevarnosti turških vpadov ni bilo več potrebe in primernih zemljišč, so nove begunce usmerjali naprej na hrvaško ozemlje, med Varaždin, Koprivnico in Bjelovar (Gruden, 1992: 590), nekaj tudi na slovensko Štajersko in v Prekmurje, mnogi Hrvati, ki so zapuščali Bosno, pa so se naselili še dlje, do južnega

dela Istre, na ozemlje današnje avstrijske Gradiščanske in vse do današnje Slovaške.

V Beli krajini po naselitvi na Lenkovičeva ozemlja niso več beležili organiziranih naselitev, so pa begunci prihajali neorganizirano in posamično. Begunci, ki niso imeli statusa krajišnikov – torej privilegijev, ki so jih imeli na primer prebivalci Marindola –, so bili naseljeni tudi v Adlešiče in okoliške vasi Pobrežje, Bedenj, Jankoviče, Pribince, v Učakovce pri Vinici in v okolico Vinice, do konca 16. stoletja se jih je nekaj naselilo še na Preloki, sosednji vasi Paunovičev, v Gribljah in okolici (Terseglav, 1996: 25). Viri omenjajo tudi priselitev Uskokov v Belo krajino in Poljansko dolino ob Kolpi v letih 1582 in 1583 (Terseglav, 1996: 14). Takrat se je preselilo veliko Uskokov s področja Bosiljeva (Terseglav, 1996: 25), ki leži približno 5 kilometrov južno od Vinice na hrvaški strani Kolpe. Skupine beguncev so se naselile po Vojni krajini še tudi po padcu Bihaća v turške roke leta 1592 (Terseglav, 1996: 15). Selitve so bile na hrvaški strani Kolpe pogostejše še v celem 17. in 18. stoletju, na Kranjskem pa do večjih selitev ni prihajalo. Izjema je bil Žumberk, ki je od leta 1535 spadal v Vojno krajino. Leta 1641 je tako na žumberškem gospostvu obstajalo že 1200 uskoških zadrug (Terseglav, 1996: 15).

Leta 1570 so slunjsko območje zapustili mnogi Hrvati, ki so se naselili v okolico Zagreba, del pa se jih je naselil tudi na slovensko stran Sotle, v okolico Brežic (Terseglav, 1996: 15). Terseglav (*ibid.*) omenja naselitev Uskokov pri Pišecah, na Bizeljskem in v vasi Mihalovec pri Dobovi. Tudi na kostanjeviških posestvih na Gorjancih in v nižinskem delu, torej ob reki Krki, so se do konca 16. stoletja naselili številni Uskoki (Terseglav, 1996: 25). Ljudje, ki so se naselili v dolini reke Krke, so tako kot žumberški Uskoki prišli iz Dalmacije in iz Bosne. Na dalmatinsko poreklo kažejo tudi prebivalci vasi Oštrc, Črešnjevca pri Oštrcu, Černeča vas in Vrbje nad Podbočjem in Kostanjevico. Tem ljudem še danes nekateri starejši prebivalci okoliških vasi rečejo čačarji ali čaparji, saj predvsem starejši ljudje še danes namesto besede kaj uporabljajo dalmatinsko obliko ča, na dalmatinsko narečje pa spominjajo tudi mnoge druge besede (Jankovič, 2003: 18). Čakavsko narečje hrvaščine je še danes prisotno v Žumberku na hrvaški strani Gorjancev, kjer ga govorijo Hrvati, pripadniki rimskokatoliške vere (Županić, 1912: 12), pred dobrimi sto leti pa naj bi čakavsko govorili tudi v Žuničih in na Preloki (Filipović, 1970: 156), podobno kot v

nekaterih vaseh na nasprotnem bregu Kolpe. Na Preloki naj bi ob prenovi cerkve pred dobrimi sto leti odkrili napise v cirilici, kar kaže na to, da so tudi na Preloki nekoč živeli pravoslavci.

O naselitvi Uskokov na drugih območjih današnje Slovenije piše Gruden (1992: 591). Leta 1552 naj bi se neka uskoška družina naselila v Veržeju ob reki Muri, mnogo Uskokov pa se je naselilo v Skokah in Dobrovcah južno od Maribora (*ibid.*). V Skokah naj bi naselili šest zemljišč oziroma zadrug, v bližnji Rogozi pa naj bi Vlahom, kot so jih tudi imenovali, podelili sedem zemljišč oziroma zadrug (*ibid.*). Tudi ime vasi Skoke pripisuje Gruden prav Uskokom, ime Dobrovce pa naj bi kazalo na staroslovansko zadrugo. Da se uskoške dediščine zavedajo tudi sami prebivalci teh vasi, dokazujejo s tem, da so eno izmed ulic v Skokah poimenovali Uskoška ulica. Na Štajerskem so Uskoke imenovali tudi Horvate, Bezjake, Šmigoce, Lahe (Vlahi), kar se danes kaže v številnih priimkih. Uskoška dediščina so tudi priimki Vajda – priimek izhaja iz besede vojvoda in se danes pojavlja tudi v Beli krajini –, Šokač in še številni drugi (Gruden, 1992: 591).

Mnoge naselitve Uskokov sploh niso dokumentirane. Zgodovinski viri omenjajo največkrat samo večje naselitve, Filipović (1970: 159) pa opozarja, da so se pogosto naselile le posamezne družine, ki so se kmalu asimilirale z večinskim prebivalstvom.

Tudi ponekod na Dolenjskem in na celem območju Bele krajine o tej asimilaciji pričajo številni priimki, ki jih danes nosijo slovenske družine. Da so Uskoki naselili tudi druge dele Bele krajine, potrjuje med drugimi historičnimi viri tudi Slava Vojvodine Kranjske, v kateri je Janez Vajkard Valvasor (1984: 123) pisal, da imajo Vlahi – kot je imenoval pravoslavne Uskoke – posamezne hiše na območju Žumberka in velike vasi pri Pobrežju pri Adlešičih in v Vinici ter okolici. Hvalil je tudi njihove sposobnosti vojskovanja, ki so jih uporabljali na svojih vojaških – Marindolci so v času Vojne krajine služili v XI. četi slunjskega regimenta (Županić, 1912: 11) – in roparskih pohodih. Jezik Vlahov je Valvasor (1984: 125) primerjal s hrvaškim, od katerega se naj ne bi dosti ločil, od jezika Kranjcev pa naj bi se razlikoval nekoliko bolj. Pisal je tudi, da na Kranjskem živijo številni Hrvati, katerih »jezik je prava hrvaščina in se od kranjščine nekoliko razlikuje«, in sicer na območju ob Kolpi med Metliko, Vinico, Pobrežjem in Črnomljem (Valvasor, 1984: 127).

Da je največ prebivalcev Bele krajine po svojih etnoloških značilnostih Hrvatov, ki so Slovenci le po svoji kulturno-politični opredelitvi, je pisal tudi Županić (1912: 5), kar nedvomno kaže na velik vpliv, ki je v Belo krajino prihajal iz druge strani reke Kolpe. Tudi 'črni Kranjci', torej Dolenjci, naj bi še sto let nazaj 'belim Kranjcem', torej Belokranjcem, rekli Hrvati (*ibid.*). Ta vpliv je po svoje logičen, saj geografski položaj Bele krajine »označuje reliefna (orografska) zaprtost proti severovzhodu, severu in zahodu, ter odprtost proti vzhodu in jugu – v obrobje Panonske nižine« (Plut v Dražumerič in Terseglav, 1987: 208).

Kljub tej odprtosti Bele krajine proti ostali Hrvaški, ki je belokranjskim Srbom zagotavljala povezanost s Srbi v Liki in Kordunu ter njim najbližjim Srbom v Žumberku, si s slednjimi niso delili enake usode, vsaj v verskem smislu ne. Ko so se pravoslavni Uskoki selili, je z njimi prišla tudi duhovščina, ki je skrbela, da ni bilo prestopanja med rimokatolike. Na območjih, ki so jih naselili, so ustanavljali pravoslavne škofije. Vladarji, ki so Uskoke uporabili za boj proti Turkom, se sprva z verskim poenotenjem niso ukvarjali (Terseglav, 1996: 18). Kasneje, ko pa je tudi pravoslavje oviralo integracijo Uskokov in ko so v pravoslavje prestopili celo nekateri rimskokatoliški verniki, ki so na nekaterih območjih ostajali v manjšini in niso imeli več svoje duhovščine, so hrvaški rimskokatoliški škofi postali zaskrbljeni nad dejstvom, da je v hrvaških deželah vse več pravoslavnih vernikov, ki ne priznavajo oblasti papeža v Rimu.

Avstrijske cerkvene in posvetne oblasti so ugotovile, da bi bilo to 'težavo' mogoče rešiti tako, da bi pravoslavno obredje ostalo nedotaknjeno, vanj pa bi vnesli katoliško doktrino z dogmami in papeževim prvenstvom nad verniki vred. Zato so rekrutirali številne fante iz pravoslavnih družin in jih poslali študirat katoliško teologijo. Petar Domitrović, ki se je sicer rodil pravoslavnim staršem v Oštrcu na hrvaški strani Gorjancev, je že leta 1611 postal zagrebški škof in skrbel za nove uskoške uniatske duhovnike (Terseglav, 1996: 18).

Že v začetku 17. stoletja so prvi žumberški Uskoki pod vplivom jezuitov in zagrebškega škofa Petra Domitrovića prestopili v grškokatoliško vero. Med prvimi grškokatoliškimi župnijami v Žumberku sta omenjeni župniji Radatovići iz leta 1623 in

Mrzlo Polje iz leta 1641 (Dizdar, 1989: 41). Ker se je uniatstvo sprva širilo, so tudi pravoslavni škofje poslali v Žumberk svoje duhovnike in marsikaterega Uskoka spreobrnil nazaj v pravoslavlje. V 17. stoletju so vojne oblasti zaradi delovanja pravoslavnih duhovnikov prepovedale novo naseljevanje Vojne krajine s pravoslavci iz Bosne in nove Uskoke celo pošiljale nazaj v Bosno (Terseglav, 1996: 18–19).

Pravoslavni duhovniki in cerkvene oblasti so se uprli poskusom širitve grškokatoliške vere. Tako so pravoslavni duhovniki tudi sami v pravoslavno vero prekrstili marsikaterega katolika, pravoslavci pa naj bi takrat tudi ugrabljali katoliška dekleta in se z njimi poročali. Pojavljalo naj bi se tudi prisvajanje katoliških cerkva in napadi na katolike ter uniate. Pravoslavni duhovniki so se sklicevali na versko avtonomijo, ki jo je zagotavljal cesar Leopold. Kasneje je težavo oblastem predstavljalo tudi enačenje vere in etnične pripadnosti in vse to je vodilo do verskih napetosti. Avstrijska oblast je hotela nevtralizirati moč pravoslavja s tem, da je v Vojno krajino naseljevala kapucine, na to pa je pravoslavni patriarh odgovoril s pošiljanjem svojih duhovnikov v te kraje in s prilaščanjem prej večinsko katoliških župnij. Moč pravoslavne duhovščine je bila v 18. stoletju že tako velika, da so se krčile tudi uniatske župnije (Terseglav, 1996: 19)

Prestopanje v grškokatoliško vero so takrat podprle tudi vojaške oblasti, ki so se v 18. stoletju ostro uprle poskusom karlovškega vladike Jakšiča, ki je hotel v Žumberku ponovno uveljaviti pravoslavno cerkev. V Žumberku so bile sicer grškokatoliške župnije Gabar, Kašt, Pečno, Sošice in Stojdraga ustanovljene šele proti koncu 18. in v začetku 19. stoletja (Dizdar, 1989: 41). Po popisu pravoslavnih in grškokatoliških vernikov sta bili v Žumberku leta 1766 le še dve pravoslavni družini. Uniatska skupnost je bila v Žumberku poleg tiste v okolici Koprivnice tudi najmočnejša (Terseglav, 1996: 19). Uniatstvo je vplivalo tudi na nacionalno opredelitev prebivalcev Žumberka, saj se danes mnogi grkokatoliki štejejo med Hrvate oziroma v verskem pogledu med Hrvate vzhodnega obreda in ne več med Srbe.

Nekaj pravoslavnih družin, ki niso hotele sprejeti grškokatoliške vere, je zapustilo Žumberk. V 17. in 18. stoletju so se nekatere izmed teh družin naselile tudi v belokranjske srbske vasi, ki jih uniatstvo – najverjetneje zaradi njihove maloštevilnosti in odmaknjenosti na rob Vojne krajine – ni zajelo (Terseglav, 1996: 19).

3.1. Belokranjske pravoslavne vasi v 20. stoletju

Vasi Marindol, Miliči in Paunoviči so bile do ukinitve Vojne krajine leta 1871 njen sestavni del, medtem ko Bojanci niso bili nikoli del Vojne krajine. Po ukinitvi Vojne krajine so Marindol, Miliči in Paunoviči pripadli Hrvaški, pod katero so bili tudi v obdobju Kraljevine Jugoslavije. Zaradi poteka meje med tedanjo Vojvodino Kranjsko, ki je bila del Avstrije, in Hrvaško oziroma Ogrsko je prihajalo tudi do sporov z bansko vlado v Zagrebu. Po zgodovinskem pravu bi morale območje Žumberka in Marindola pripasti Kranjski, kateri je pripadalo, preden je prešlo pod Vojno krajino. Ker pa tega območja niso naseljevali Slovenci, je banska vlada v Zagrebu zahtevalo Kranjske zavračala (Županič, 1912: 7–8).

Na prehodu iz 19. v 20. stoletje so bili Bojanci del občine Adlešiči. Tudi njihovi predstavniki so skupaj s svojimi rimskokatoliškimi kolegi sedeli skupaj v občinskem svetu adlešičke občine (Županič, 1912: 8). Ta podatek je zanimiv, saj kaže na dobre odnose, ki so že takrat – tako kot danes v Beli krajini – vladali med prebivalci različnih veroizpovedi, čeprav porok med njimi takrat še ni bilo⁸.

Prvi zakon med pripadnikoma pravoslavne in rimskokatoliške vere v Bojancih je bil zabeležen v letih po prvi svetovni vojni, ko je neki izseljenec, ki se je vrnil iz Amerike, s seboj pripeljal ameriško ženo, ki je bila po rodu Nemka z Madžarske. Prva mešana poroka v Bojancih, ko se je drugič poročil domačin iz Bojancev in za ženo vzel Slovenko iz Tribuč, je bila bolj odmevna. Nad tem so takrat negodovali tako nekateri Bojančani kot Tribučani in okoličani, saj je mladoporočenka iz Tribuč sprejela pravoslavno vero. Nasprotovanje dela ljudi mešani poroki pred vojno pa je iskati predvsem v velikem vplivu duhovščine, ki mešanih porok nekoč ni najbolj odobraval. Po drugi svetovni vojni, ko je tudi oblast marginalizirala duhovščino in obe na tem prostoru prisotni cerkvi, pa tega vpliva ni bilo več čutiti in mešane poroke so postale nekaj običajnega.⁹

⁸ Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgusta 2003. Številne podatke, objavljene v tem in v naslednjih poglavjih, sem dobil v intervjujih s tremi prebivalci Adlešičev, Bojancev in Marindola, ki pa želijo ostati anonimni.

⁹ Intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. septembra 2003.

Na začetku druge svetovne vojne so bili v Miličih nastanjeni tako italijanski vojaki kot hrvaški ustaši. Italijanska postojanka je bila v župnišču oziroma parohiji, ustaši pa so bili nastanjeni pri nekem domačinu. Zagreb in Rim sta se zaradi slabe povezanosti Marindola z drugim bregom Kolpe sporazumela, da bodo mejo prestavili na reko Kolpo. Tako so se ustaši že julija 1941 umaknili s tega brega Kolpe in s tem so Italijani prebivalce teh vasi rešili pred ustaškim preganjanjem. Se je pa takrat, leta 1941, zaradi gonje ustašev proti vsemu pravoslavnemu iz Miličev umaknil pravoslavni duhovnik. Duhovnikom v delu Bele krajine tako rimokatoliki kot pravoslavci rečejo pop.¹⁰

Ta se je v Miliče – potem ko je preživel mučenje v ustaškem taborišču – vrnil po drugi svetovni vojni ter tam ostal do leta 1947. Po tem letu se je v Miliče vozil maševat pop iz Karlovca do pred dobrih desetih let. Ob začetku zadnje vojne na Hrvaškem je bil od tam namreč pregnan. V Bojancih, z izjemo obdobja pred drugo svetovno vojno, niso imeli svojega duhovnika. Za Bojance so leta 1934 ustanovili posebno pravoslavno parohijo (Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937: 121). Ker v Bojancih niso imeli župnišča, je duhovnik oziroma paroh, ki je maševal v Bojancih, stanoval v Črnomlju in se vozil na obrede v Bojance. Pred tem je za duhovno oskrbo Bojančanov skrbel paroh iz Miličev.¹¹

Po končani 2. svetovni vojni so Marindol, Miliči in Paunoviči najprej pripadli črnomaljskemu okraju, leta 1946 pa je na tem območju spet obveljala stara meja iz Kraljevine Jugoslavije, po kateri je Marindol pripadal Hrvaški. Takrat je bil v Miličih nekaj časa celo sedež občine. Februarja 1952 so imeli na pobudo vaščanov v vaseh Marindol, Miliči in Paunoviči referendum, na katerem so se odločali o tem, ali naj se priključijo takratni Ljudski republiki Sloveniji. S priključitvijo se takrat v treh vaseh nista strinjala le dva volilna upravičenca. 1. aprila 1952 je bila ustanovna skupščina občine Adlešiči, na katero so tega dne uradno prenesli matične knjige in katastrski elaborat tudi za te tri srbske vasi, leta 1955 pa so celotno občino Adlešiči priključili k

¹⁰ Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgusta 2003.

¹¹ Intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. septembra 2003.

občini Črnomelj. Leta 1952 je v tem delu Bele krajine spet obveljala meja, ki se je tu vzpostavila v 14. stoletju.¹²

Razlogi za priključitev k Sloveniji so bili predvsem praktične narave. Pred tem – pred vojno in po njej, ko so ukinili občino Miliči – so namreč omenjene tri vasi sodile pod hrvaški občini Prilišće in Netretić, s katerima pa so imele zelo slabe povezave. Prebivalci so imeli dolgo pot do občinskega središča v Netretiću in tudi pošto so dobivali bolj poredko. Problem so bile tudi pogosto narasle vode reke Kolpe. Mostu iz teh vasi na hrvaško stran ni bilo. V bližnjih Žuničih, ki ležijo med Paunoviči in Miliči, so ga zgradili šele leta 1955. Vaščani so tudi videli, da se kraji na slovenski strani Kolpe razvijajo nekoliko hitreje od tistih na hrvaški strani in so se tudi zato odločili za priključitev k Sloveniji.¹³

¹² Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgusta 2003 in intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. septembra 2003.

¹³ Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgusta 2003 in intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. septembra 2003.

4. DRUGAČNOST OZIROMA POSEBNA IDENTITETA PREBIVALCEV OBRAVNAVANIH VASI IN NJIHOVA ŠTEVILČNOST

4.1. Šolstvo

Začetki šolanja v Marindolu segajo že v leto 1829 (Angelovski, Petric in Simčič, 2000: 11), šola je bila ustanovljena leta 1878 (Ognjanović, 1997: 127), v Bojancih pa leta 1890 (Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937: 120). Učni jezik v Marindolu je bil do leta 1958 srbohrvaški, učni jezik na šoli v Bojancih pa je bil odvisen od učitelja. Prvi učitelj, ki je v Bojance prihajal iz Dragatuša, Tomaž Bitenc, je poučeval v slovenščini. Poučeval je ob četrtkih in nedeljah, ko je imela dragatuška šola prost dan. Tudi prva redna učiteljica, doma iz Ljubljane, je poučevala v slovenščini. Županić (1912: 9) piše, da je pouk na začetku prejšnjega stoletja potekal v slovenskem jeziku, domačini pa se spomnijo, da so vmes poučevali v srbohrvaščini, če so po odhodu prejšnjega učitelja uspeli dobiti novega, ki je poučeval v srbohrvaščini¹⁴. Za narodno zavest bojanških otrok je skrbel predvsem verouk, ki so ga poučevali v srbskem jeziku (Županić, 1912: 9).

Med drugo svetovno vojno so imeli Bojančani pouk v slovenščini, po vojni pa so do leta 1954 nekaj časa še poučevali v srbohrvaščini (Angelovski, Petric in Simčič, 2000: 11), v Marindolu pa so imeli pouk v srbohrvaškem jeziku do leta 1958. Pogoji za delo učitelja so bili slabi, v vasi takrat namreč še ni bilo elektrike – razsvetljava je bila na petrolej – in vodovoda, po učne knjige je bilo treba hoditi v Karlovac, s katerim so bile slabe povezave, najbližja trgovina pa je bila v dobre tri kilometre oddaljenih Adlešičih. Občina Adlešiči in Zavod za šolstvo Okraja Črnomelj sta sicer razpisala delovno mesto za učitelja v Marindolu, ki bi poučeval v srbohrvaškem jeziku, a so si učitelji premislili, ko so videli, da so v vasi slabi življenjski pogoji. Poučevanje v Marindolu je nato do šolskega leta 1962/63, ko je bila šola ukinjena, prevzela Marija Krstorič, ki je poučevala v slovenskem jeziku.¹⁵

¹⁴ Intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. septembra 2003.

¹⁵ Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgusta 2003.

Marindolci so sicer vztrajali pri poučevanju v srbohrvaškem jeziku. Zaradi tega so takrat v Marindolu sklicali tudi vaše sestanke, pripravljen pa so imeli tudi referendum in natisnjene lističe z referendumskim vprašanjem, na katerem naj bi odločali o učnem jeziku. Ugotovili so, da izvedba referenduma ne bi bila pametna, saj bi ta Marindolce razdelil na dva dela. Eni so namreč vztrajali pri pouku v srbohrvaščini, drugi pa so bili mnenja, da je otroke bolje poslati v šolo s slovenskim učnim jezikom, kot da sploh ne obiskujejo pouka. Na poučevanje v slovenskem jeziku so pristali tudi zato, ker so otroci nadaljevali šolanje v slovenskih šolah v Črnomlju in ne v bolj oddaljenem Karlovcu.¹⁶

Leta 1963 so ukinili osemletko v Adlešičih in jo preoblikovali v podružnično šolo, s tem letom pa so povsem ukinili takratne okoliške podružnične šole, tudi marindolsko in bojanško. Bojanški otroci danes obiskujejo šolo na Vinici, Marindolci, Miličani in Paunovičani pa podružnično v Adlešičih, naprej pa v Črnomlju.¹⁷

V novih šolah so bili učenci na splošno dobro sprejeti. Nekaj težav jim je tedaj predstavljalo znanje slovenščine in latinice, kar so rešili z organiziranjem dodatnega pouka. Otrokom iz Bojancev se je v spomin vtisnil nek učitelj iz Goriške, ki jih je zaradi pravoslavnega porekla pogosto zaničeval (Ognjanović, 1997: 128).

4.2. Izseljevanje iz Bojancev, Marindola, Miličev in Paunovičev

V Marindolu je bilo leta 1900 skupaj z vasema Miliči in Paunoviči 330 prebivalcev. Marindol, ki so mu takrat rekli tudi še Šobatovo selo ali Šobatojci – kot sem že omenil¹⁸, za leto 1674 Kos (1991: 494) ime Šobatojci locira kot del Tribuč –, je štel 169 ljudi, Miliči so imeli 113 prebivalcev, Paunoviči pa 48. V Bojancih je tega leta živelo 220 ljudi. Vse štiri vasi so skupaj leta 1900 štejele 550 prebivalcev. Poleg teh 550 ljudi pa je Županič (1912: 8, 9) kot del srbske skupnosti štel še zaselek Vukobrati z dvema hišama – v katerih danes nosijo enak priimek kot pred sto leti –, ki je bil že

¹⁶ Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgusta 2003.

¹⁷ Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgusta 2003, Intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. septembra 2003 in Intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. septembra 2003.

¹⁸ Glej poglavje 3.

takrat del vasi Žuniči, in zaselek Čavići na hrvaški strani Kolpe, ki je danes del vasi Mrzljaki.

V Bojancih je bil pred sto leti življenjski standard višji od tistega v Marindolu. Za to so zaslužni boljši pogoji kmetovanja v Bojancih, pa tudi trgovska žilica, ki so jo pripisovali Bojančanom. Nekateri Bojančani so se ukvarjali s preprodajo žita in živine, ki so jo kupovali na Hrvaškem in v Beli krajini in prodajali po Kranjskem ter tja do Trsta (Županić, 1912: 10). Oboji pa so se ukvarjali tudi z vinogradništvom in živinorejo (Filipović, 1970: 180, 181).

Ker pa vse to ni bilo dovolj za dostojno življenje, je v drugi polovici 19. stoletja prišlo do izseljevanja. V osemdesetih letih 19. stoletja so se nekateri podali v Bosno na izgradnjo železniških prog, v devetdesetih letih pa je te kraje tako kot druge dele Bele krajine zajelo izseljevanje v Ameriko. Nekaj se jih je kasneje tudi vrnilo, večinoma pa so ostali v Ameriki, predvsem v okolici Pittsburgha (Filipović, 1970: 183). Županić (1912: 9) trdi, da se je v Ameriko odselila skoraj polovica Marindolcev, veliko pa je bilo tudi izseljevanja iz Bojancev.

Če so se pred prvo svetovno vojno ljudje iz teh krajev izseljevali predvsem v Ameriko, pa je izseljevanje v letih takoj po drugi svetovni vojni zaznamovala poleg selitve v mesta tudi selitev približno desetih družin iz Marindola, Bojancev in Paunovičev v Banat, kjer so se naselili predvsem v vasi Gudurica na domove, ki so jih zapustili pregnani vojvodinski Nemci¹⁹. Razlog za selitev je bila bolj rodovitna zemlja v Vojvodini, saj je predvsem v Marindolu kraški nerodovitni teren. Nekateri so tam ostali, dve družini pa sta se že v kratkem času vrnila na svoje domove²⁰. V Banat so se sicer izseljevali tudi iz nekaterih drugih belokranjskih vasi. Kljub napredku je te vasi po drugi svetovni vojni izseljevanje prizadelo še močneje kot prejšnja izseljevanja. Mnogi ljudje so se izselili v Črnomelj, pa tudi v Novo mesto, Ljubljano in Maribor (Filipović, 1970: 150).

¹⁹ Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgusta 2003 in Intervju z osebo št. 2, 1. septembra 2003.

²⁰ Intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. septembra 2003.

V Bojancih naj bi bilo nekoč kar 65 hiš, že po vojni pa jih je bilo le še 35. Leta 1860 so imeli Bojanci 273 prebivalcev (Štrumbl, 1991: 48), leta 1890 še 264 (Dražumerič in Terseglav, 1987: 215), danes pa jih je v vseh štirih srbskih vaseh le še 243. Najbolj je izseljevanje prizadelo Miliče, ki so imeli leta 1890 161 prebivalcev (Štrumbl, 1991: 49), po zadnjem popisu pa jih štejejo le še 23, nekoliko manj pa Marindol in Paunoviče. Od leta 1869 se je skupno število prebivalcev v vaseh Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči zmanjšalo za več kot 400 oseb (glej tabelo 4.2.1.).

Tabela 4.2.1.: Število prebivalcev obravnavanih vasi po popisih prebivalstva

Leto	1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953	1961	1966	1981	1991	2002
Število prebivalcev	686	627	688	550	503	492	452	471	398	361	304	285	243

Vir: Angelovski, Petric in Simčič, 2000: 40 in Spletni vir²¹

Dve srbski družini sta konec šestdesetih let prejšnjega stoletja živeli tudi v zaselku Vukobrati, ki je od leta 1953, ko se je delala nova numeracija naselij v Sloveniji, uradno del vasi Žuniči. Dve srbski družini sta se naselili v Perudini, vasi med Bojanci in Vinico, in še ena v Adlešičih (Filipović, 1970: 154–156). Izseljevali so se – kot sem že omenil – tudi po drugih krajih v Sloveniji, največ pa se jih je izselilo v bližnji Črnomelj, kjer danes najdemo priimke Bunjevac, Busić, Drakulić, Jakovac, Kordić, Milić, Paunović, Radojčić, Selaković, Stipanović, Vidnjević, Vignjević in Vrlinić (Telefonski imenik Slovenije 2003, 07 Novo mesto: 91–99), mnoge med njimi že poslovenjene.

²¹ Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002 (2003); več o tem na spletni strani: http://www.sigov.si/popis2002/popisni_rezultati/slovenija/CRNOMELJ.htm (1. 7. 2003)

4.3. Jezikovna, nacionalna, verska in politična situacija v obravnavanih vaseh²²

Jezik Srbov v Beli krajini in Žumberku po svojih značilnostih pripada vzhodnohercegovskemu narečju. Njegova osnovna značilnost je dosledna uporaba štokavščine, zaznamujeta pa ga tudi ijekavska izgovorjava z elementi ikavskega in ekavskega govora. Slednjega je verjetno treba pripisati vplivom slovenščine (Filipović, 1970: 170) in dejstvu, da so prebivalci Marindola, Miličev in Paunovičev imeli pred drugo svetovno vojno pouk v srbskem knjižnem jeziku in srbske učitelje, ki so govorili v ekavski knjižni normi, podobno pa je bilo tudi v Bojancih. Danes ijekavski in jekavski govor nista dosledna, ampak se mešata z ekavščino. Poleg navedenega je k temu verjetno vplival tudi današnji ljudski jezik v pravoslavni cerkvi, saj so molitveniki prevedeni v sodobni srbski knjižni jezik z ekavsko izgovorjavo, pri mlajših prebivalcih pa tudi slovenske šole in službe (Dražumerič in Terseglav, 1987: 211).

Sicer belokranjske Srbe označujejo za jezikovno prilagodljive. Z drugimi Belokranjci govorijo v njihovem narečju, s 'Kranjcem' pogovorno slovensko z narečnimi in srbohrvaškimi leksemi in izgovorjavo, s Hrvati pa hrvaško z nekaterimi odstopanji (Dražumerič in Terseglav, 1987: 211). Konec šestdesetih let so moški v obravnavanih vaseh zaradi stikov s Slovenci vsi obvladali oba jezika, v govorici žensk pa je bilo tudi že čutiti vpliv slovenščine. Tudi ko so govorili srbsko, se je poznal vpliv slovenščine. Tako so na primer namesto »osamdeset i četiri« rekli »četiri i osamdeset« (Filipović, 1970: 169). To se danes morda zdi povsem običajno, vendar je treba vedeti, da takrat mnogi niti niso hodili v slovenske šole niti niso za pogovor uporabljali slovenščine.

²² V diplomsko nalogo sem vključil le rezultate popisov prebivalstva do leta 1991. Nameraval sem vključiti tudi rezultate zadnjega popisa prebivalstva leta 2002, a mi na Statističnem uradu Republike Slovenije podatkov niso posredovali. Kot so mi zatrtili po elektronski pošti (glej seznam primarnih virov), jim to preprečujejo Zakon o popisu prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v RS v letu 2002 (Uradni list RS, št. 66/00 in 26/01), Zakon o državni statistiki (Uradni list RS št. 45/95 in 09/01) in Zakon o varstvu osebnih podatkov (Uradni list RS, št. 59/99). Na podlagi teh zakonov podatkov o narodni in verski pripadnosti ter podatkov o maternem in pogovornem jeziku po tako nizkih teritorialnih enotah, kot jih predstavljajo štiri obravnavane vasi v Beli krajini, ne smejo objavljati ali jih posredovati uporabnikom.

Danes je pogovorni jezik predvsem belokranjsko narečje slovenščine, le starejši vaščani med seboj še govorijo srbsko, nekateri tudi še s svojimi otroki in vnuki. Povojna generacija, ki vedno bolj opušča jezik svojih vasi, govori srbohrvaško s podobnimi težavami kakor mladina iz slovenskih krajev. (Dražumerič in Terseglav, 1987: 211–212)

Filipović (1970: 163) bojanške in marindolske Srbe deli na dva sloja: enega predstavljajo starejši naseljenci, ki so prišli direktno iz Bosne in Dalmacije, drugega pa tisti, ki so se v novejšem času priselili iz Gorskega Kotarja, Ponikev južno od Vinice, Korduna in Žumberka, a so po poreklu prav tako iz Bosne in Dalmacije. Ne glede na to, da nekateri že dlje časa živijo obkroženi s slovenskimi in hrvaškimi vasmi, pa Filipović (1970: 161) zanje ugotavlja, da »imajo zelo razvito zavest o svoji srbski etnični pripadnosti kot tudi srbsko nacionalno zavest«. Danes prvi del trditve zagotovo velja, drugi del trditve pa je zaradi mešanih zakonov, vplivov okolice oziroma asimilacije in dogodkov ob razpadu Jugoslavije, ki so jih vsi Belokranjci zaradi njihove bližine še posebej občutili, pri nekaterih mlajših prebivalcih nekoliko vprašljiv.

Popisi prebivalstva pred sto in več leti nam kažejo homogeno nacionalno sestavo obravnavanih vasi, čeprav so takrat spraševali po občevalnem jeziku in ne po istih kategorijah kot danes. Tudi zadnji popisi še kažejo na to, da se večina prebivalcev opredeljuje za Srbe, a popisa prebivalcev iz let 1981 in 1991 kažeta na upad deleža tistih, ki se opredeljujejo za Srbe (glej tabelo 4.3.1.).

Tabela 4.3.1.: Narodnostna opredelitev prebivalcev obravnavanih vasi

Kraj	Število prebivalcev		Narodnostno opredeljeni								Narodnostno neopredeljeni + neznano ²³	
			Srbi		Slovenci		Hrvati		Jugoslovani			
	1981	1991	1981	1991	1981	1991	1981	1991	1981	1991	1981	1991
Bojanci	96	102	74	47	21	18	-	1	1	14	1	19
Marindol	121	107	97	41	13	23	2	1	-	39	9	3
Miliči	45	32	32	21	5	6	4	1	4	4	4	-
Paunoviči	42	44	28	9	7	8	6	7	-	5	1	13
SKUPAJ	304	285	231	118	46	55	12	10	5	62	15	35

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva 1981: Obdelovalne tabele in Popis prebivalstva 1991: Obdelovalne tabele

Iz rezultatov popisa prebivalstva iz let 1981 in 1991 je videti, da se v Bojancih, Marindolu, Miličih in Paunovičih še vedno največ ljudi opredeljuje za Srbe. Leta 1981 je v štirih obravnavanih vaseh živel skupaj 304 prebivalcev, od katerih se jih je za Srbe opredelilo 231 ali nekaj več kot tri četrtine, približno 15 % se jih je opredelilo za Slovence. Le pet oseb se je leta 1981 opredelilo za Jugoslovane, kar se je spremenilo ob naslednjem popisu, ko se je za Jugoslovane opredelilo 62 ljudi od 285 ali 21,75 %, torej vsak peti prebivalec teh vasi. To nedvomno kaže na veliko število mešanih porok, sploh če upoštevamo dejstvo, da je veliko prebivalcev starejših, torej takih, ki so rojeni še v čistih srbskih družinah in so obiskovali srbsko šolo. Tak porast ob popisu leta 1991 gre verjetno pripisati tudi dejstvu, da so otroci iz mešanih zakonov odrasli in se samostojno opredeljevali.

Za Srbe se je leta 1991 opredelilo le še 51 % prebivalcev omenjenih vasi, delež tistih, ki so se opredelili za Slovence, pa je znašal 23,8 %. Za upad deleža za Srbe opredeljenih je poleg neugodne starostne strukture in mešanih mladih družin najverjetneje kriva tudi takratna politična situacija, ko zaradi dogodkov na Hrvaškem, ki so se dogajali le nekaj deset kilometrov stran od teh štirih srbskih vasi, zagotovo ni bilo lahko biti Srb.

²³ V zadnjih dveh stolpcih sem zaradi boljše preglednosti združil kategoriji narodnostno neopredeljenih in kategorijo neznano. Pod kategorijo neznano je leta 1981 šestih 9 prebivalcev Marindola in ena oseba iz Paunovičev, 19 Bojančanov leta 1991 in ena oseba iz Marindola leta 1991. Vsi ostali so narodnostno neopredeljeni.

Popis iz leta 1991 nam kaže, da je tudi število oseb, ki so se opredelili za Srbe v Perudini, kamor sta se preselili dve družini iz Bojancev, med leti 1981 in 1991 padlo iz sedem oseb na le še eno, medtem ko v Adlešičih leta 1991 ni bilo nikogar, ki bi se opredelil za srbsko narodnost. Tudi za srbski ali srbohrvaški materni jezik se v Adlešičih ni opredelil nihče, medtem ko sta se dve osebi opredelili za pravoslavno veroizpoved. V Perudini se je za pravoslavno veroizpoved leta 1991 opredelilo še pet oseb, v Žuničih pa tri (Statistični urad Republike Slovenije, Obdelovalne tabele, 1991). Nekaj Srbov živi tudi v mestu Črnomelj. Leta 1991 jih je bilo 130 izmed 5462 prebivalcev. Koliko jih izvira iz obravnavanih vasi, pa je težko reči, saj so se mnogi Srbi kot ekonomski imigranti v Črnomelj priselili po drugi svetovni vojni iz republik nekdanje Jugoslavije.

V Bojancih, Marindolu, Miličih in Paunovičih so se za materni jezik opredeljevali leta 1991 nekoliko drugače kot za narodnostno pripadnost (glej tabelo 4.3.2.).

Tabela 4.3.2.: Opredelitev prebivalcev obravnavanih vasi po maternem jeziku

Kraj	Število prebivalcev	Materni jezik			Drugi jeziki	Neznano
		Srbski ²⁴	Slovenski	Hrvaški		
Bojanci	102	46	38	2	-	16
Marindol	107	74	27	5	-	1
Miliči	32	26	6	-	-	-
Paunoviči	44	18	13	12	1	-
SKUPAJ	285	164	84	20	1	17

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva 1991: Obdelovalne tabele

V štirih obravnavanih vaseh je bilo leta 1991 164 oseb, ki so kot materni jezik navedle srbščino ali srbohrvaščino, kar je zanimiv podatek, saj se je za Srbe leta 1991 opredelilo le 118 prebivalcev. Da to odstopanje ne gre na račun tistih, ki so se leta 1991 opredelili za Slovence, kaže podatek, da je kar 84 oseb navedlo slovenščino kot materni jezik, za Slovence pa se jih je opredelilo le 55.

²⁴ Pod srbski jezik sem štel tiste, ki so kot svoj materni jezik leta 1991 navedli srbski ali srbohrvaški jezik.

Kot sem ugotavljal že pri opredeljevanju pojma manjšina, je za ugotovitev pripadnosti neki narodni skupnosti najboljši kriterij materni jezik osebe, saj je ta najmanj podvržen asimilacijskim pritiskom²⁵. Če prištejemo, da je 19 oseb za materni jezik leta 1991 navedlo hrvaščino, ki se v pogovornem jeziku v teh vaseh praktično ne razlikuje od srbščine, lahko za pripadnike manjšine leta 1991 v teh vaseh štejemo kar 183 od 285 oseb oziroma dve tretjine vseh.

Veroizpovedi v popisih prebivalstva po drugi svetovni vojni vse do leta 1991 v nekdanji Jugoslaviji niso ugotavljali. V verskem smislu so bile vasi še v letih po drugi svetovni vojni skoraj homogene, na upad deleža pravoslavnega prebivalstva pa je poleg porok z rimskokatoliškimi verniki zagotovo vplivala tudi marginalizacija verskega življenja v nekdanji Jugoslaviji. Opredelitev prebivalcev Bojancev, Marindola, Miličev in Paunovičev glede veroizpovedi po popisu prebivalstva leta 1991 je opisana v spodnji tabeli (glej tabelo 4.3.3.).

Tabela 4.3.3.: Opredelitev prebivalcev obravnavanih vasi po veroizpovedi

Kraj	Število prebivalcev	Veroizpoved			Ni vernik	Neznano	Ni želel odgovoriti
		Pravoslavna	Rimsko-katoliška	Drugo			
Bojanci	102	51	9	-	19	23	-
Marindol	107	44	19	1	-	6	37
Miliči	32	25	2	-	-	5	-
Paunoviči	44	15	10	-	-	5	14
SKUPAJ	285	135	40	1	19	39	51

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva 1991: Obdelovalne tabele

Pravoslavcev je bilo leta 1991 135, rimokatolikov pa le 40. Število tistih, ki so se leta 1991 opredelili za pravoslavce, je bilo nekoliko večje od števila tistih, ki so se opredelili za Srbe, in nekoliko manjše od števila tistih, ki so kot materni jezik navedli srbščino ali srbohrvaščino. Te številke kažejo na to, da je asimilaciji bolj od veroizpovedi podvržena narodnostna opredelitev. Manjše število rimokatolikov od

²⁵ Več o tem glej v Petrič (1977, 101).

tistih, ki so se opredelili za Slovence in Hrvate, kaže na to, da so ljudje, ki živijo v mešanih zakonih, bolj nagnjeni k ateizmu. Nasprotno pa večje število opredeljenih za pravoslavno veroizpoved od tistih, ki so se leta 1991 opredelili za Srbe, kaže na to, da je pravoslavje manj podvrženo asimilaciji od narodnostne pripadnosti.

Danes v teh vaseh ni več možno govoriti o homogenem srbskem prebivalstvu, saj so vasi že narodno mešane. Popolnoma srbskih družin je malo. Po drugi svetovni vojni so še poznani posamezni primeri, ko so belokranjski Srbi hodili po neveste v Srpske Moravice²⁶, Ponikve, Gomirje ali drugam na Hrvaško. Danes so zakoni v teh vaseh večinoma mešani, saj se je v te vasi omožilo veliko Slovenk. V Bojancih danes ni več mlade družine, pri kateri snaha ali zet ne bi bila Slovenca. Na območju Marindola je narodno homogenih srbskih družin še nekaj.²⁷

Nekatere tradicionalne običaje v teh vaseh počasi opuščajo. Začetki folklore v Bojancih segajo v prva leta 20. stoletja (Angelovski, Petric in Simčič, 2000: 10). Bojančani so kot folklorna skupina nastopali na festivalih in vsako leto za jurjevo v Črnomlju, to tradicijo pa so zaradi napetih mednacionalnih razmer prekinili na začetku devetdesetih let²⁸. V Marindolu folklorna skupina ne deluje približno trideset let²⁹.

V Miličih še praznujejo Petrov dan, ki je za vaščane pomemben praznik. Veliko ljudi iz Marindola, Miličev in Paunovičev se udeleži maše, pridejo tudi sorodniki iz drugih krajev, popoldne pa doma pečejo jagnje. Praznujejo še pravoslavni Božič, pri katerem je v nekaterih družinah čutiti vpliv praznovanja v okoliških rimskokatoliških vaseh (Angelovski, Petric in Simčič, 2000: 18). Ta vpliv je močnejši v mešanih družinah, ki pogosto praznujejo Božič dvakrat, po julijanskem in gregorijanskem koledarju. Večinoma tudi še praznujejo za Srbe značilno krstno slavo (Filipović, 1970: 221). Praznike, ki so pri njih vezani predvsem na vero, so opuščali v letih po drugi svetovni vojni. To je bilo takrat značilno za celotno območje bivše Jugoslavije, saj je

²⁶ Od začetka devetdesetih let so preimenovane v Moravice.

²⁷ Intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. septembra 2003 in Intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. septembra 2003.

²⁸ Intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. septembra 2003.

²⁹ Intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. septembra 2003.

komunistična oblast izvajala pritisk na vse Cerkve. Zadnjih deset do petnajst let pa ti prazniki tudi med pravoslavnim prebivalstvom Bele krajine spet pridobivajo na pomenu³⁰.

Maše imajo v Miličih enkrat mesečno, ko pride duhovnik iz Moravic na Hrvaškem, ob večjih praznikih tudi dvakrat mesečno. V Bojancih le še nekajkrat letno vodi mašo kdo iz samostana Gomirje, ki se nahaja na Hrvaškem, dobrih dvajset kilometrov jugozahodno od Vinice. Pride na jurjevo oziroma đurđevdan, ki je tudi vaški praznik – podobno kot v Marindolu petrovo ali Petrov dan – in za Božič ter še za nekaj večjih praznikov. Mašujejo v srbskem jeziku, nekateri starejši duhovniki pa v vernikom težje razumljivi starocerkveni slovanščini, ki je bila nekoč značilna za pravoslavno cerkev. Maše v Bojancih so po pripovedovanju domačinov nekoliko slabše obiskane od tistih v Miličih, kjer prebivalci tudi sicer nekoliko bolj vzdržujejo običaje. Na območju Bojancev je vzrok za to najbrž tudi več porok med pravoslavci in katoliki.³¹

Pravoslavne vasi v Beli krajini sicer sodijo pod različne cerkvene oblasti, saj so Bojanci danes del zagrebško-ljubljanske metropolije, Miliči pa so z Marindolom in Paunoviči del gornjekarlovške metropolije³².

4.4. Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči v zadnjem desetletju 20. stoletja

V zadnjih desetih letih se o srbskih pravoslavnih vaseh v Beli krajini ni veliko slišalo. Drugače je bilo v začetku devetdesetih, ko so se vasi znašle v številnih srbskih in slovenskih časopisih.

Ob mitingaških aferah konec osemdesetih let prejšnjega stoletja, ko so privrženci velikosrbske politike Slobodana Miloševića v Ljubljani pripravljali velik shod, ki naj bi se ga udeležili protestniki proti takratni politiki slovenskih oblasti iz vse nekdanje Jugoslavije, je nekdo na slovenske oblasti naslovil pismo, v katerem je poudarjal, da Slovenci ogrožajo belokranjske Srbe (Bezek-Jakše, 1990: 1). Leta 1990 je nekaj

³⁰ Intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. septembra 2003.

³¹ Intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. septembra 2003 in Intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. septembra 2003.

³² Intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. septembra 2003.

srbskih novinarjev prišlo med belokranjske Srbe ugotavljat, kako živijo, in jih celo skušalo prepričati, da so zapostavljeni (Dimitrić, 1990a: 2).

V nekaterih srbskih časopisih so se takrat pojavila tudi namigovanja, da so Srbi v Beli krajini slovenski 'pastorki'. Te časopisne članke, ki so se pojavljali predvsem v beograjskem, takrat promiloševićevskem dnevniku Politika, so sorodniki iz Srbije pošiljali tudi Srbom v Beli krajini, ki jih pisanje ni navdušilo. Vaščani so takrat na sestanku, ki so ga srbski novinarji sklicali in jih nagovarjali, naj se odcepijo od Slovenije, rekli, da po njihovem mnenju niso zanemarjeni in da živijo podobno kot Slovenci v sosednjih vaseh in nič slabše. Ker so novinarji videli, da med belokranjskimi Srbi niso našli somišljenikov, kasneje v te vasi niso več prihajali.³³

Podoben dogodek se je maja 1990 zgodil tudi v Bojancih, ko je poskušala novomeška podružnica Srpske demokratske stranke pripraviti proslavo ob 600. letnici kosovske bitke. Proti takšni proslavi vaščani načeloma ne bi imeli nič proti, če bi pomenila spomin na začetek dogodkov, ki so Srbe pregnali iz njihove nekdanje domovine v Belo krajino³⁴. Problematična sta bila tedaj predvsem čas in organizator dogodkov, saj so se na belokranjske Srbe spomnili takrat, ko je bil zelo aktualen memorandum, ki so ga leta 1985 sprejeli člani Srbske akademije znanosti in umetnosti in z njim obudili idejo o veliki Srbiji. Proslavo pa so želeli organizirati ljudje, ki so podpirali to idejo. S tem se prebivalci srbskih vasi v Beli krajini, ki so vedno poudarjali, da želijo s svojimi sosedi živeti v slogi, niso strinjali. V Bojancih so takrat kot znak nasprotovanja tej proslavi oblikovali protestno izjavo, ki so jo podpisali vsi volivci iz te vasi (Dimitrić, 1990a: 2).

Oktobra 1990 sta Bojance obiskala tedanji predsednik predsedstva Republike Slovenije Milan Kučan in član predsedstva Dušan Plut, sicer Belokranjec. Plut je tedaj dejal, da je potrebna posebna skrb, da bi se ohranila narodna zavest, vera in kultura prebivalcev štirih srbskih vasi in da bi bila za Slovenijo sramota, če ob popisu prebivalcev leta 2001 tu ne bi bilo več Srbov (Dimitrić, 1990b: 2). Opozoril je tudi, da zaprtje šole v Bojancih ni bilo politično modro dejanje, čeprav so jo zaprli iz istih

³³ Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgusta 2003.

³⁴ Intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. septembra 2003.

razlogov kot druge šole. Kučan je na sestanku v Bojancih govoril o odnosih v Jugoslaviji, ki so bili takrat napeti, in dejal, »da mora večinski narod zaradi enakopravnosti priznati manjšini več pravic, kot jih zahteva zase« (Krasko, 1990: 9). Dejal je tudi, da je možno, da je nekdo dober Srb in obenem dober državljani Slovenije (*ibid.*), kar so takrat mnogi prikazovali kot nemogoče. Vaščani so takrat tudi poudarili, da ne sprejemajo vloge predhodnika za borbo za pravice Srbov v Sloveniji in da živijo na način, ki so si ga sami izbrali in da sami odločajo o svoji veroizpovedi, jeziku in običajih. Poudarili so tudi, da so proti temu, da se kdo v njihovem imenu bori za njihove pravice (Bezek-Jakše, 1990: 1).

Tudi zaradi teh dogodkov so belokranjski Srbi ob plebiscitu decembra 1990, na katerem se je odločalo o tem, ali naj Slovenija postane samostojna in neodvisna država, s takšno večino kot drugi prebivalci Slovenije podprli neodvisnost Slovenije (Dimitrić, 1990c: 3), k temu pa so jih tako kot ob referendumu na marindolskem območju vodili predvsem praktični razlogi.

Tudi drugače so se belokranjski Srbi strogo ogradili od dogajanja na Hrvaškem in v Sloveniji, ki je sledil osamosvajanju teh dveh držav, čeprav so jih tudi po letu 1990 še skušali vplesti v te dogodke. Na hrvaški strani Kolpe so se v času spopadov med hrvaškimi Srbi in Hrvati pojavila namigovanja in teorije, da v belokranjskih srbskih vaseh prebivalci kopičijo orožje in da nameravajo ravno na tem območju Hrvaško presekati na pol – Miliči so od Bosne in Hercegovine oddaljeni dobrih 45 kilometrov zračne linije, od takrat okupiranih področij Hrvaške pa približno pol manj –, in sicer tako, da bodo naenkrat Srbi iz Like in Korduna udarili z juga, Srbi iz Bele krajine pa iz severa. Zgodilo se je tudi nekaj incidentov, saj so Hrvati izstreljevali rafale na belokranjsko stran reke Kolpe, a se slovenske oblasti takrat na hrvaško izzivanje niso odzvale in zaščitile svojih državljanov.³⁵

Medsebojni odnosi med Slovenci in Srbi v Beli krajini so bili v celotnem obdobju slovenskega osamosvajanja dobri, kar poudarjajo tako eni kot drugi. Med Slovenci in Srbi niso zabeležili medsebojnih trenj in incidentov, saj za kaj takega enostavno ni

³⁵ Intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. septembra 2003.

bilo razlogov. Belokranjci so si bili ne glede na izvor in etnično pripadnost vedno enotni v tem, da so vsi Belokranjci, da skupaj živijo in se dobro razumejo ter so na to tudi ponosni. Če so se že kdaj pojavile kakšne zbadljivke, so šle največkrat na račun prebivalcev drugih vasi in ne na prebivalce drugačnega etničnega izvora.

Iz poznavanja razmer v Beli krajini lahko trdim, da so medetnični odnosi v Beli krajini dobri. Posamezne primere nacionalne nestrpnosti, ki pa so bili v preteklem obdobju redki, so povzročali večinoma ljudje, ki so se v Belo krajino priselili v letih po drugi svetovni vojni in ne predstavljajo avtohtonega prebivalstva Bele krajine ter njihovega pogleda na mednacionalne odnose, ki v veliki večini temelji na medsebojni strpnosti.

5. SPLOŠNO VARSTVO MANJŠIN V REPUBLIKI SLOVENIJI

Republika Slovenija se je k varstvu manjšin zavezala v Ustavi. V Ustavi (Ustava Republike Slovenije, 5. člen) sta izrecno omenjeni kot avtohtoni manjšini v Republiki Sloveniji italijanska in madžarska narodna skupnost, ki jima je namenjen tudi poseben, 64., člen Ustave Republike Slovenije, 65. člen pa obravnava še položaj in posebne pravice romske skupnosti v Sloveniji.

Po 65. členu Ustave naj bi položaj romske skupnosti urejal poseben zakon, ki ga poslanci še niso sprejeli. Pravice romske skupnosti v Sloveniji pa omenjata zakona o lokalni samoupravi, ki določata, da morajo imeti Romi na območjih, kjer so avtohtono naseljeni, po enega predstavnika v organih lokalnih skupnosti (Jevnikar, 1998: 26, 27).

64. člen Ustave je namenjen pripadnikom italijanske in madžarske narodne skupnosti in jim zagotavlja pravico, »da svobodno uporabljajo svoje narodne simbole in da za ohranjanje svoje narodne identitete ustanavljajo organizacije, razvijajo gospodarske, kulturne in znanstvenoraziskovalne dejavnosti ter dejavnosti na področju javnega obveščanja in založništva. V skladu z zakonom imata ti narodni skupnosti in njihovi pripadniki pravico do vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku ter do oblikovanja in razvijanja te vzgoje in izobraževanja« (Ustava Republike Slovenije, 64. člen).

64. člen Ustave tudi določa, da sta italijanska in madžarska narodna skupnost »neposredno zastopani v predstavniških organih lokalne samouprave in v državnem zboru« (Ustava Republike Slovenije, 64. člen). Določeno je tudi, da skupnosti te pravice uživata ne glede na število pripadnikov (*ibid.*).

Za vse pripadnike drugih narodnih skupnosti zagotavlja Ustava v 61. in 62. členu pravico do svobodnega izražanja pripadnosti k svojemu narodu ali narodni skupnosti, pravico do gojenja in izražanja svoje kulture, uporabe svojega jezika in pisave ter pravico do uresničevanja svojih pravic in dolžnosti pred državnimi in drugimi organi, ki opravljajo javno službo, na način, ki ga določa zakon (Ustava Republike Slovenije, 61. člen in 62. člen). Drugih narodnih skupnosti Ustava poimensko ne omenja.

Slovenski model varstva manjšin izhaja iz pojmov narodnostno mešano ozemlje in sistem kolektivnih pravic, ki jih država podeljuje ne glede na število manjšinskega prebivalstva na narodnostno mešanem ozemlju. Kot narodnostno mešano ozemlje so razumljena območja, na katerih pripadniki madžarske ali italijanske narodnosti živijo že stoletja, ne glede na številčnost. Na teh območjih je jezik narodne skupnosti poleg slovenščine tudi uradni jezik. Kolektivne pravice pripadajo narodnim skupnostim kot objektivno obstoječim subjektom. Od posameznih pripadnikov manjšine pa je odvisno, v kolikšni meri bodo uveljavljali posebne narodne pravice. (Komac, 2002b: 17)

Model uveljavlja tudi prepričanje, da je *kulturna in duhovna dediščina* narodno mešanega ozemlja dediščina vseh njegovih prebivalcev, ne glede na narodnostno pripadnost, posebnost modela pa je tudi ta, da se varstvo manjšinskih narodnih skupnosti nanaša tudi na pripadnike večinske narodne skupnosti, ki so dolžni imeti dvojezične dokumente, se v šolah učiti jezika manjšin itn (Komac, 2002b: 17).

Pripadnikom italijanske in madžarske narodne skupnosti slovenski model varstva manjšin zagotavlja tudi (Komac, 2002b: 18 – 27):

- *svobodno rabo njihovega jezika* v zasebnem in javnem življenju, kar se kaže v vidni dvojezičnosti in v možnosti rabe jezika v vseh javnih zadevah;
- *pravico do izobraževanja pripadnikov narodnih manjšin v maternem jeziku*, kar se kaže v razvoju dvojezičnega šolstva na narodnostno mešanih območjih v Prekmurju in v razvoju italijanskega šolstva na Obali ter v nekaterih visokošolskih programih v italijanskem in madžarskem jeziku, nenazadnje pa tudi v sporazumih z Republikama Italijo in Madžarsko, ki omogočata nadaljevanje šolanja vsem, ki so končali te šole, na visokošolskih ustanovah v Italiji ali na Madžarskem³⁶;
- *pravico do razvoja kulture in svobodnih stikov*, kar se kaže tako v raznih društvih, kot v vključenosti literature v italijanščini in madžarščini v knjižnice na narodnostno mešanih ozemljih, pa v izdajanju manjšinskih časopisov in drugih

³⁶ Več o izobraževanju v italijanskem jeziku na Obali in v madžarskem jeziku v Prekmurju glej v Komac (2002b: 33 – 40).

publikacij ter v emitiranju televizijskih in radijskih oddaj za pripadnike narodnih skupnosti³⁷;

- *pravico do rabe narodnih simbolov*, kar je najbolj vidno v izobešanju simbolov narodnih skupnosti ob praznikih skupaj s simboli Republike Slovenije;
- *pravico do gospodarskega razvoja*, kar pomeni nediskriminacijski odnos države do pripadnikov narodnih skupnosti na področju zaposlovanja in rabe jezika v gospodarskih odnosih – to je sicer področje, kjer praksa varstva narodnih manjšin najbolj odstopa od predpisanega modela;
- *pravico do politične udeležbe pripadnikov narodne skupnosti*, kar pomeni uresničevanje pravice do ustreznega zastopstva pripadnikov narodnih skupnosti v organih oblasti na različnih ravneh in kot možnost samoorganiziranja narodnih manjšin z vidika uresničevanja sklopa posebnih pravic narodnosti – te organizacije so Samoupravne narodne skupnosti; pripadnikom narodnih skupnosti pripada tudi dvojna volilna pravica, imajo namreč splošno volilno pravico kot ostali državljani in posebno volilno pravico, po kateri volijo predstavnike manjšine v organe oblasti na različnih ravneh.

Po letu 1990 je bilo tudi na področju mednarodnopravnega urejanja manjšinskih pravic sprejetih več mednarodnopravnih dokumentov (Klopčič, 1999: 5):

- Deklaracija OZN-a o pravicah oseb, ki pripadajo narodnim ali etničnim, verskim ali jezikovnim manjšinam,
- Dokument KVSE-ja iz Koebenhavna,
- Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih,
- Priporočila Sveta Evrope, št. 1134 (1990), št. 1171 (1992) in št. 1201 (1993) in
- Okvirna konvencija Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin.

Ti dokumenti prinašajo bistvene vsebinske novosti v varstvo manjšin – izjema je Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih, ki je omejena na ožjo temo –, saj opredeljujejo varstvo manjšin kot del mednarodnega prava, poudarjajo, da je pripadnost manjšini stvar osebnega izbora posameznika, državam prepovedujejo ukrepe nasilne asimilacije, navajajo ukrepe 'pozitivnega' varstva manjšin, ki

³⁷ Več o področju kulture in razvijanja stikov med narodnima skupnostima in matico glej v Komac (2002b: 50–62).

obvezujejo države k pospeševanju identitete in omogočajo manjšini možnost participacije na vseh področjih družbenega življenja (Klopčič, 1999: 6).

Republika Slovenija je tudi podpisnica več mednarodnih aktov, ki urejajo status in varovanje narodnih manjšin. Med večstranskimi pogodbami sta pomembna oba temeljna dokumenta Sveta Evrope, Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin in Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih. Prvo je Slovenija podpisala februarja 1995, ratificirala jo je marca 1998, veljati pa je začela 1. julija 1998 (Komac, 2002a: 108). V posebni deklaraciji je zapisano, da njena določila veljajo za pripadnike italijanske in madžarske narodnosti ter romske skupnosti. Evropsko listino o regionalnih ali manjšinskih jezikih je Slovenija podpisala leta 1997 in jo ratificirala leta 2000 (Komac, 2002a: 109). Njena določila so stopila v veljavo v začetku leta 2001, nanašajo pa se na italijanski, madžarski in romski jezik (*ibid.*). V okviru OZN-a je bila leta 1992 sprejeta Deklaracija o pravicah pripadnikov narodnih ali etničnih, verskih in jezikovnih manjšin.

Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin določa, da je obveznost države pogodbenice, da ustvarja pogoje, ki bodo pripadnikom narodnih manjšin omogočili »ohranjanje in razvoj kulture in varovanje osnovnih elementov njihove identitete«, se pravi jezika, vere, običajev in kulturne dediščine (Roter, 2003: 11).

Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin med drugim tudi določa, da ima »vsak pripadnik narodne manjšine pravico do proste izbire, da je ali ni obravnavan kot pripadnik narodne manjšine« (Jevnikar, 1998: 58). Konvencija manjšinam zagotavlja tudi ustrezno medijsko zastopnost, javno uporabo jezika manjšine, napise tradicionalnih krajevnih imen in drugih topografskih znakov tudi v jeziku manjšin, kadar je za take oznake dovolj zahtev, pripadnikom manjšin pa zagotavlja tudi izobraževanje v svojem jeziku (Jevnikar, 1998: 60–63).

30. člen te konvencije določa, da lahko vsaka država ob podpisu tega dokumenta določi ozemlje, na katerem bo ta konvencija veljala, a lahko kasneje – kar je pomembno za morebitno urejanje položaja Srbov v Beli krajini – »razširi uporabo te okvirne konvencije na katerokoli drugo ozemlje« (Jevnikar, 1998: 68).

Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih kot regionalne ali manjšinske jezike opredeljuje jezike, »ki jih tradicionalno uporabljajo na določenem ozemlju države državljani te države, ki sestavljajo skupino, številčno manjšo od preostalega prebivalstva te države, in ki se razlikujejo od uradnega jezika ali uradnih jezikov te države« (Komac, 2002a: 194). Nadalje je v prvem členu opredeljeno ozemlje, na katerem se uporablja regionalni ali manjšinski jezik kot »zemljepisno območje, na katerem se v omenjenem jeziku izraža določeno število ljudi, kar opravičuje sprejem različnih varstvenih in spodbujevalnih ukrepov« (Komac, 2002a: 193, 195). Pogodbenice se zavezujejo tudi, da bodo zagotovile možnosti za izobraževanje v ustreznih regionalnih ali manjšinskih jezikih ali vsaj za to, da znaten del tega izobraževanja poteka v teh jezikih (Komac, 2002a: 199, 201). Podobno kot Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin tudi Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih ureja tudi druga področja javnega življenja in tudi ta listina v 3. členu dopušča možnost razširitve števila jezikov, za katere veljajo njena določila.

Med bilateralnimi sporazumi je zanimiv Sporazum med Vlado Republike Avstrije in Republiko Slovenijo o sodelovanju v kulturi, saj v 15. členu govori o »projektih v korist kulturnih kakor tudi izobraževalno in znanstveno pomembnih želja in potreb pripadnikov nemško govoreče etnične skupine v Sloveniji« (Komac, 2002b: 15). Sporazum z Avstrijo je pomemben, saj posredno priznava obstoj ali vsaj kaže na zavedanje naše države o obstoju nemško govorečih prebivalcev Slovenije. Zanimiv je tudi za morebitno ureditev statusa belokranjskih Srbov, saj je število pripadnikov obeh skupnosti podobno.

6. SUBJEKTIVNA VOLJA PRIPADNIKOV MANJŠINE, DA OHRANIJO SVOJO DRUGAČNOST

V okviru večine v prejšnjem poglavju omenjenih mednarodnih aktov, ki urejajo status in varovanje narodnih manjšin (Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin, Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih), bi lahko Republika Slovenija uredila tudi varstvo srbske skupnosti v štirih belokranjskih vaseh, če za to obstajajo objektivni razlogi in pripravljenost same skupnosti, da sprejme manjšinske pravice. Ta do sedaj namreč ni izrazila želje po tem. Glavni vzrok za to je verjetno majhno število pripadnikov te skupnosti in njihovo mnenje, da bi izražanje želje po tem lahko privedlo do poslabšanja odnosa z večinskim narodom. Belokranjski Srbi večinoma tudi sami menijo, da se zaradi maloštevilnosti in asimilacije v prihodnjih desetletjih ne bodo uspeli obdržati in da zato uveljavljanje pravic niti ni najbolj smiselno.

Proces izgubljanja narodne zavesti pri belokranjskih Srbih pospešujeta šola in mešane poroke. Tudi majhnost skupnosti, ki narekuje vsakodnevne stike predvsem s slovensko večino, in ukinitvev poučevanja v srbohrvaščini sta naredila svoje. Nekoč je pripadnost pravoslavju zagotavljala nacionalno zavest, je pa tudi varovala skupnost pred asimilacijo, saj so se zaradi vpliva cerkve pravoslavci poročali med seboj, kar pa se je dokončno spremenilo po drugi svetovni vojni. Nekoč so se tudi vsi pravoslavci opredeljevali za Srbe, medtem ko danes najdemo primere, ko se ljudje opredeljujejo za Slovence in pravoslavce.

Po mnenju enega od intervjuvancev danes o srbski manjšini več ne moremo govoriti. O tem, kako se danes opredeljujejo, se po besedah Slovencev v Beli krajini niti ne razpravlja, saj bi to lahko med ljudi vneslo razprtije. Vsi intevjuvanci pa se strinjajo s tem, da v tem delu Bele krajine živijo ljudje drugačnega etničnega izvora, narodne pripadnosti in veroizpovedi od Slovencev v Beli krajini.

Nekateri se še opredeljujejo za Srbe, čeprav se predvsem pri mladih identiteta izgublja. To se vidi tudi na pokopališčih. Na bojanškem pokopališču priimke na novjših spomenikih slovenijo, jih zapisujejo v latinici in s 'trdim č', medtem ko so napisi na starejših spomenikih v cirilici in upoštevajo srbski pravopis. Eden izmed sogovornikov je menil, da se zaradi asimilacije najverjetneje tudi pravoslavju v

Bojancih ne bo uspelo obdržati, medtem ko na območju Marindola menijo, da bodo ljudje tudi v prihodnje ohranjali vero in običaje. Tudi splošno razširjeno mnenje potrjuje, da se tradicije bolj držijo prebivalci Marindola kot Bojančani, kar pa ima verjetno opraviti predvsem z manjšim številom mešanih porok na območju Marindola s Slovenci oziroma Slovenkami iz okoliških vasi. V Bojancih naj bi se »srbstvu« po mnenju nekaterih uspelo obdržati le še 40 let, v Marindolu pa do 150 let (Ognjanović, 1997: 127).

Nekateri starejši ljudje še govorijo srbsko s svojimi vnuki in jih tudi učijo cirilice, ki pa jo je večina ljudi že pozabila. Tudi napis na pravoslavni cerkvi v Bojancih, s katerim so želeli zagotoviti, da se bodo prihodnje generacije zavedale svojega izvora, je napisan v latinici prav zato, da bodo mlajše generacije sploh znale prebrati, kaj na njem piše.³⁸

Da pa si sami prebivalci teh vasi še želijo ohraniti svojo dediščino, so dokazali tudi Bojančani, saj so za predvideno obnovo pravoslavne cerkve, posvečene Obglavljenju Sv. Jovana, prispevale vse hiše v Bojancih. Pri obnovi cerkve v Miličih so pred nekaj leti prav tako velikodušno pomagali domačini.³⁹

Glede vprašanja podelitve manjšinskih pravic so si mnenja podobna. Uživanje pravic, če bi jim te podelili, bi bilo zaradi majhnosti te srbske skupnosti težko izvedljivo. V vseh štirih obravnavanih vaseh je le nekaj več kot deset osnovnošolskih otrok, ki obiskujejo dve različni osnovni šoli. Zato poudarjajo, da za poučevanje srbskega jezika verjetno ne bi bilo zanimanja. Po ukinitvi šole in poučevanja v srbohrvaščini danes težko govorimo o tem, kako bi belokranjski Srbi sprejeli manjšinske pravice. Po mnenju sogovornikov je možno tudi, da bi bili otroci, ki bi obiskovali pouk srbskega jezika, stigmatizirani. Sicer sem dobil občutek, da bi prebivalci teh vasi sprejeli podelitev manjšinskih pravic, če bi bila njihova skupnost bolj številna, saj bi bile potem tudi manjšinske pravice bolj samoumevne.

³⁸ Intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. septembra 2003.

³⁹ Intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. septembra 2003 in Intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. septembra 2003.

Nekoliko pa jih pri tem omejujejo tudi dogodki, ki so se dogajali ob razpadu Jugoslavije in so majhno skupnost, kot je srbska v Beli krajini, naredili še bolj ranljivo. Na eni strani so jih poskušali prikazati kot ogrožene in vnesti razdor med njih in druge Belokranjce, na drugi strani pa so se jih bolj kot drugih v Sloveniji dotaknili bližnji dogodki na Hrvaškem, ki so zelo prizadeli tamkajšnjo srbsko skupnost, kar so čutili tudi prebivalci belokranjskih srbskih vasi. V bližnjem Karlovcu so tako med zadnjo vojno na Hrvaškem minirali in uničili stavbo, v kateri je bil sedež pravoslavnih verskih oblasti, ki so do tedaj skrbele za versko oskrbo prebivalcev vasi Marindol, Miliči in Paunoviči⁴⁰.

Zagotovo na nekaj zadržanosti glede sprejema manjšinskih pravic vpliva tudi dejstvo, da se ta skupnost po zgodovinskem spominu in deloma tudi po kulturnih značilnostih razlikuje od Srbov v Srbiji. Vendar so te razlike značilne tudi za Srbe v Liki in Kordunu in za mnoge druge 'klasične narodne manjšine' po svetu. Vseeno pri manjših skupnostih te razlike bolj negativno vplivajo na občutek povezanosti z matičnim narodom in s tem na dojemanje sebe kot manjšine, saj so manjše narodne skupnosti bolj občutljive glede odnosov z večinskim narodom v državi in s tem pri samoopredelitvi bolj razpete med poenotenjem z matičnim narodom oziroma sprejemanjem njegovih vplivov in sprejemanjem vplivov ali celo asimilacijo z večinskim narodom.

Notranja homogenizacija oziroma 'istost' neke skupnosti je možna z jasno postavljeno mejo do drugih skupin z drugačnimi značilnostmi (različen jezik, noša, vera). Gre za samorazmejevanje ali *self-demarcation*, kar nastane v samem etnosu in se kaže v demarkaciji med skupinami, vpliva pa na notranjo homogenizacijo oziroma identiteto posamezne etnične skupnosti (Terseglav, 1996: 30). To zavestno razlikovanje pomaga neki etnični skupnosti pri izgrajevanju notranje individualnosti in posebnosti, ki postanejo njena kohezivna moč (*ibid.*). Za manjše in ogrožene skupnosti so zunanje demarkacije lahko simbol, ki jim daje zavest specifičnosti in ohranja življenje njihove skupnosti (*ibid.*). Pri Srbih v Beli krajini je bila demarkacija proti Slovencem in ostalim zelo živa še pred pol stoletja, vendar počasi izginja. Poleg izginjanja demarkacije, ki je sploh pomembna pri manjših skupnostih, saj je včasih

⁴⁰ Intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. septembra 2003.

edini simbol, ki manjšim skupnostim daje zavest specifičnosti in življenja lastne skupine (Terseglav, 1996: 30), je problem predvsem tudi sama maloštevilnost skupnosti, zaradi katere je asimilacija zelo verjetna. Preživetje te skupnosti v nacionalnem smislu je z ustrezno zaščito bolj verjetno kot brez nje, čeprav se z usodo asimilacije po zadnjih popisih prebivalstva soočajo tudi mnogo številčnejše narodne skupnosti v drugih evropskih državah.

Danes je srbska narodna zavest najmočnejša pri starejših ljudeh, ki so še obiskovali pouk v srbskem jeziku in v otroških letih živeli v etnično homogenih vaseh. Pri mlajših prihaja do razhajanj, za bolj zavedne pa veljajo Marindolci, kjer je bilo manj mešanih porok. Čas bo pokazal, kako se bodo opredelili otroci iz mešanih zakonov.

Nekaj zadržkov pri realizaciji hipoteze 'v praksi' je tudi zaradi različnih želja ljudi glede podelitve manjšinskih pravic. Posplošeno gledano Srbi v Beli krajini ne želijo pozabiti svojih korenin in si želijo, da bi se jih zavedali tudi njihovi potomci. Mnogi med njimi so mnenja, da priimkov ne bi smeli sloveniti in da bi morali tudi imena vasi zapisovati dvojezično, saj je nesmiselno ignorirati zgodovinska dejstva, ki govore temu v prid.

Najboljše možnosti za ohranjanje jezika jim daje bližina meje s Hrvaško, saj lahko vsakodnevno poslušajo radijske in televizijske oddaje v hrvaškem jeziku, ki je narečju belokranjskih Srbov zelo blizu, saj se njihov srbski narečni pogovorni jezik od današnje knjižne srbščine razlikuje bolj kot od današnje knjižne hrvaščine.

Za ohranjanje identitete srbske skupnosti bi bilo mogoče poskrbeti na podoben način kot pri manjšinskih skupnostih, ki se soočajo s podobnimi težavami kot Srbi v Beli krajini. To težavo predstavljata predvsem maloštevilnost in odrezanost od matične skupnosti. Odrezanost je pri srbskih vaseh v Beli krajini predvsem politična in se kaže v tem, da se mladi zaradi maloštevilnosti srbske skupnosti poročajo predvsem s Slovenci, jezikovno pa so si precej sorodni že s Hrvati na drugi strani Kolpe in imajo možnost vsaj na ta način delno ohranjati svoj jezik, ne pa tudi pisave.

Podoben primer glede odrezanosti od matičnega naroda najdemo v Sloveniji pri kočevskih Nemcih oziroma Kočevarjih. Ti danes ohranjajo svojo identiteto na različne načine. V Občicah v občini Dolenjske Toplice imajo Kočevarji svoj kulturni center, kjer

organizirajo poučevanje pouka nemškega jezika in občasno kočevskega narečja, delajo pa tudi z mladimi. V ta namen imajo ustanovljen otroški pevski zbor, v času počitnic pa organizirajo poletne delavnice⁴¹.

Posebnost slovenskega modela, ki nalaga varstvo manjšinskih narodnih skupnosti tudi večinskemu prebivalstvu, pa bi bilo potrebno v obravnavanem primeru še uveljaviti. Prav tako bi bilo potrebno še uveljaviti pravico do izobraževanja Srbov v Beli krajini v maternem jeziku, glede na maloštevilnost najbolje v podobni obliki kot na narodnostno mešanih območjih v Prekmurju. Uveljavitev teh pravic bi bila tu sicer nekoliko težja že zaradi tega, ker na območju štirih vasi ni šol, pravico bi bilo torej potrebno uveljaviti na enojezičnem slovenskem območju, morda tudi v obliki učenja jezika sosedov, torej Hrvatov, ki je narečju Srbov v Beli krajini precej blizu.

Svobodna raba jezika v zasebnem življenju je sicer zagotovljena, v javnem življenju pa ni vidne dvojezične toponomastike, kar pa ob zadostni politični volji ne bi bil velik problem in strošek. Pravice do razvoja kulture, stikov in do rabe nacionalnih simbolov so tudi uresničljive, nekoliko težje pa bi bilo – podobno kot na področju šolstva – popolnoma uveljaviti pravico do svobodne uporabe jezika na gospodarskem področju. Diskriminacije pri zaposlovanju na obravnavanem območju sicer ni, zaradi neobstoja omembe vrednih gospodarskih subjektov pa na območju štirih vasi v praksi ne bi bilo možno uveljaviti rabe jezika v sferi gospodarstva.

Uveljavitev pravice do politične participacije pripadnikov narodne skupnosti je tako kot uveljavitev ostalih pravic odvisna predvsem od politične volje institucij večinskega naroda, saj lahko le politične institucije večinskega naroda zagotovijo enakopravno soodločanje manjšin na politični ravni (Jesih, 2003: 14).

⁴¹ Društvo Kočevarjev staroselcev; več o tem na spletni strani: <http://www.gottscheer.net/prva.htm> (9. 9. 2003)

7. ZAKLJUČEK

Hipoteza diplomske naloge je: »Za priznanje posebnih manjšinskih pravic Uskokom oziroma Srbom iz vasi Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči je na razpolago dovolj objektivnih pokazateljev etnične vitalnosti.«

V prid potrditvi postavljene hipoteze lahko ugotovimo, da gre v primeru belokranjskih Srbov za dolgotrajno naselitev štirih obravnavanih vasi. Belokranjski Srbi namreč območje Marindola, Miličev in Paunovičev stalno naseljujejo že skoraj pol tisočletja, saj se jih je večina sem naselila leta 1548 in nato še leta 1561. V Bojance pa so se predniki današnjih prebivalcev naselili tudi že vsaj v 17. stoletju. Kot je sklepati po popisu priimkov v urbarjih za štiri obravnavane vasi, je večina današnjih prebivalcev omenjenih vasi potomcev teh Uskokov, saj se je večina takratnih priimkov kontinuirano obdržala vse do današnjih dni.

Tudi po kriterijih opredeljevanja manjšin v okviru varstva manjšin, ki jih omenja Roterjeva (2003: 15–23), belokranjski Srbi izpolnjujejo kriterije za priznanje statusa manjšine. Njihovo število je manjše od preostale populacije v državi in tudi v sami občini, kjer prebivajo. Odsotnost številčne klavzule v slovenskem modelu varstva manjšin je zaradi maloštevilnosti srbske skupnosti v Bojancih, Marindolu, Miličih in Paunovičih zelo pomembna, saj je vseh prebivalcev v obravnavanih vaseh po popisu prebivalstva leta 2002 le še 243.

Njihova identiteta se razlikuje od identitete večinskega naroda, Slovencev, čeprav s samimi Belokranjci delijo nekatere skupne kulturne značilnosti. V prid potrditve hipoteze lahko tudi ugotovim, da se od večinskega naroda nedvomno razlikujejo po maternem jeziku, po narodni in verski pripadnosti.

Njihov materni jezik, srbščina, se sicer od knjižne srbščine precej razlikuje, tako kot jezik Srbov na Hrvaškem in v večjem delu Bosne in Hercegovine. Narečje, ki ga govorijo, po svojih značilnostih pripada vzhodnohercegovskemu narečju. Jezik zagotovo predstavlja enega temeljev njihove identitete, s katerim se pomembno ločijo

tudi od večinskega naroda. Če je najboljši kriterij za ugotavljanje številnosti neke manjšine materni jezik, potem lahko med Srbe štejemo še nekaj odstotkov več prebivalcev obravnavanih vasi, kot se jih za Srbe opredeljuje po narodni pripadnosti.

Številnim mešanim porokam navkljub predstavljajo po popisu prebivalstva iz leta 1991 Srbi vsaj relativno večino prebivalstva v vseh obravnavanih vaseh. Skupno se je tega leta za srbsko narodno pripadnost opredelilo 51 % prebivalcev teh vasi, desetletje poprej pa še kar dobre tri četrtine vseh prebivalcev, kar nedvomno govori v prid potrditve postavljene hipoteze.

Pomemben element identitete predstavlja pri belokranjskih Srbih tudi vera. Relativna večina prebivalcev se je leta 1991 štela med pravoslavce. Vera hkrati utrjuje tudi njihovo jezikovno in nacionalno pripadnost in je verjetno glavni vzrok, da se skupnost v stoletjih bivanja, ko je bila obkrožena z rimskokatoliškim prebivalstvom, ni asimilirala. Prebivalci Bojancev, Marindola, Miličev in Paunovičev se še danes udeležujejo verskih slovesnosti in tudi velik del njihove posvetne kulture je neločljivo povezan s pravoslavljem.

Nekoliko je vprašljiva le subjektivna volja pripadnikov manjšine, da ohranjajo svojo drugačnost, o čemer sem pisal v prejšnjih poglavjih. Drugačnosti v smislu nacionalne, verske in kulturne identitete se nedvomno zavedajo in predvsem starejši si jo tudi želijo ohraniti. Kako je s to voljo pri mlajših prebivalcih, sploh pri tistih iz mešanih zakonov, je težko reči, saj podatkov o tem nimamo na razpolago.

Hipotezo diplomske naloge lahko kljub temu v celoti potrdim.

Vseh pravic, ki jih predvideva slovenski model varstva manjšin, zaradi maloštevilnosti sicer ne bi mogli izvajati v celoti, bi pa lahko na območju Bojancev, Marindola, Miličev in Paunovičev brez težav uvedli dvojezične napise, poskrbeli za pouk jezika manjšine in za ustrezno politično udeležbo. Po slovenskem modelu varstva narodnih skupnosti bi torej lahko Srbom v štirih belokranjskih vaseh podelili kolektivne manjšinske pravice, ki jih država priznava italijanski in madžarski narodni skupnosti.

8. VIRI:

- Angelovski, Igor, Darja Petric in Petra Simčič (2000): *Prazniki in praznovanja pri Uskokih v Beli krajini*. Raziskovalna naloga. Srednja šola, Črnomelj.
- Bezek-Jakše, Mirjam (1990) M. Kučan in dr. D. Plut med Srbi v Beli krajini. *Dolenjski list*, 18. 10.: 1.
- Butina, Vasja (1997) Pradomovina kostelskih Uskokov. <http://www.creativ.si/genealog/RODBINA/KRONIKA/Clanek1.htm#B./Prvotna> (10. 10. 2001).
- Cussans, Thomas in Meta Sluga (ur.) (1995, 1994): *Atlas evropske zgodovine*. Slovenska knjiga, Ljubljana.
- Dimitrić, Milovan (1990a) Bojanci pravijo, da bodo proslave prirejali kar sami. *Delo*, 31. 5.: 2.
- Dimitrić, Milovan (1990b) Belokranjski Srbi se ne čutijo ogrožene. *Delo*, 16. 10.: 2.
- Dimitrić, Milovan (1990c) Belokranjski Srbi odločno za samostojnost Slovenije. *Delo*, 24. 12.: 3.
- Dizdar, Zdravko (1989) Zgodovinski razvoj od 11. stol. do leta 1941. V Vladimir Jagarić in Jože Čampa (ur.) *Po Žumberku in Gorjancih*, 35–43. Dolenjska založba, Novo mesto.
- Dražumerič, Marinka in Marko Terseglav (1987) Prispevek k preučevanju Srbov v Beli krajini. V Angelos Baš (ur.) *Traditiones*, št. 16, 205–245. Inštitut za slovensko narodopisje, Glasbenonarodopisni inštitut, Ljubljana.
- Društvo Kočvarjev staroselcev. <http://www.gottscheer.net/prva.htm> (9. 9. 2003).
- Filipović, Milenko S. (1970) *Srpska naselja u Beloj krajini (u Sloveniji)*. V: Radovi akademije nauka i umjetnosti BiH, 35, str. 147–238. Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo.
- Gruden, Josip (1992/1910–1916) *Zgodovina slovenskega naroda, I. del*. Mohorjeva družba, Celje.
- Jankovič, Jaroslav (2003) Druga dica su se nam smijali. Mi ča govorimo, oni pa kaj. *Nedelo*, 8. 6.: 18–19.
- Jesih, Boris (2003) *Politična participacija narodnih manjšin – primer Koroških Slovencev*. Doktorska disertacija. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

- Jevnikar, Ivo (1998) *Slovenija in manjšine*. Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, Trst.
- Klopčič, Vera (1999) Novejši dokumenti o varstvu narodnih manjšin. V Saša Zagorc (ur.) *Pravno varstvo manjšin*, 4–6. Elsa, Ljubljana.
- Knežević Hočevar, Duška (1999) *Družbena razmejevanja v dolini zgornje Kolpe*. ZRC Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, Ljubljana.
- Komac, Miran (1990) *Politična kultura, narodnostna identiteta, migracijski procesi in etnorazvoj – Protislovja narodnostnega razvoja Slovencev v Videmski pokrajini*. Doktorska disertacija. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Komac, Miran (2002a) *Varstvo manjšin: uvodna pojasnila & dokumenti*. Društvo Amnesty International Slovenije, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Komac, Miran (2002b) *Varstvo narodnih skupnosti v Sloveniji*. V: Slovenija in evropski standardi varstva manjšin. Zbirka Slovenija in Svet Evrope; št. 21. Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope pri NUK, Inštitut za narodnostna vprašanja in Avstrijski inštitut za vzhodno in jugovzhodno Evropo, Ljubljana.
- Kos, Dušan (1987) *Bela krajina v poznem srednjem veku*. Zveza zgodovinskih društev, Ljubljana.
- Kos, Dušan (1991) *Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.–18. stoletje)*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana.
- *Krajevni leksikon Dravske banovine: krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoprometnimi podatki vseh krajev Dravske banovine* (1937). Uprava krajevnega leksikona Dravske banovine, Ljubljana.
- Krasko, Ivan (1990) Bojanci niso Kninska krajina. *Dnevnik*, 17. 10.: 9.
- Markelj, Milan (1990) Apostola v novih oblekah. *Dolenjski list*, 19. 7.: 16.
- Mekina, Igor (2002) Haiderjeve norčije. *Mladina*, 22. 1.: 35.
- Ognjanović, Divna (1997) Pogled kroz prošlost i viđenje budućnosti Srba u Beloj krajini. V Vladimir Petrović (ur.) *Srbi u Sloveniji, Zbornik radova sa konferencije održane 8. i 9. juna 1996*, 127–131. Svetska srpska zajednica, Beograd.

- Petrič, Ernest (1977) *Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin*. Založba Obzorja, Maribor.
- Roter, Petra (2003) *O pojmovanju manjšin*. Prispevek je pripravljen v okviru Ciljnega raziskovalnega projekta »Percepcije slovenske integracijske politike« (V5-0780-02).
- *Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ)* (1994). DZS, Ljubljana.
- Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002 (2003). Prebivalstvo po spolu, gospodinjstva, stanovanja in stavbe po naseljih, Popis 2002 – prvi. http://www.sigov.si/popis2002/popisni_rezultati/slovenija/CRNOMELJ.htm (1.7. 2003).
- Štih, Peter in Vasko Simoniti (1996) *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*. Mohorjeva družba v Celovcu in Korotan Ljubljana d.o.o., Celovec / Ljubljana.
- Štrumbl, Žarko (1991) Uskoki na Slovenskem in v Žumberku. *Arhivi* (14,1–2): 42–50.
- *Telefonski imenik Slovenije 2003, 07 Novo mesto* (2003). Telekom Slovenije, d.d., Ljubljana.
- Terseglav, Marko (1996) *Uskoška pesemska dediščina Bele krajine*. Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana.
- *Ustava Republike Slovenije – Tretja, dopolnjena izdaja* (2001). GV Založba, Ljubljana.
- Valvasor, Janez Vajkard (1984/1689) *Slava Vojvodine Kranjske*. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Županič, Niko (1912) *Žumberak i Marindol – prilog antropologiji i etnografiji Srba u Kranjskoj*. Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd.

PRIMARNI VIRI:

- Elektronska pošta – odgovor Statističnega urada Republike Slovenije na prošnjo za posredovanje rezultatov Popisa prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v RS v letu 2002, 29. julija 2003.
- Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih (Uradni list RS, 69/2000). Vir: glej v Komac (2002b, 193–223).
- Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgusta 2003.

- Intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. septembra 2003.
- Intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. septembra 2003.
- Okvirna konvencija Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin (Uradni list RS, 4/98). Vir: glej v Komac (2002b, 261–279).
- Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva 1981, Obdelovalne tabele.
- Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva 1991, Obdelovalne tabele.
- Ustava Republike Slovenije (Uradni list RS, 31/91, 42/97, 66/2000, 24/03). Vir: glej v *Ustava Republike Slovenije – Tretja, dopolnjena izdaja* (2001).